

TREĆE POGLAVLJE: Jevreji i društvo

POLITIČKO NEZNANJE Jevreja je veoma dobro odgovaralo njihovoj specijalnoj ulozi i ukorenjenosti u sferu državnog biznisa i njihovoj predrasudi prema narodu a naklonosti prema vlasti, ali ih je učinilo slepim za političke opasnosti antisemitizma i uzrokovalo njihovu preosetljivost na sve oblike društvene diskriminacije. Kako su se uporedo razvili, teško je bilo jasno uočiti razliku između antisemitizma kao političkog argumenta i puke antipatije. Međutim, problem je u tome što su izrasli iz sasvim različitih aspekata emancipacije: politički antisemitizam razvio se zato što su Jevreji bili posebna zajednica, dok se društvena diskriminacija pojačala zbog sve veće jednakosti Jevreja sa ostalim grupama.

Jednakost položaja, iako je to svakako preduslov za pravičnost, spada međutim među najveće i najneizvesnije poduhvate modernog čovečanstva. Što su uslovi ravnopravniji, manje su objašnjive razlike koje realno postoje među ljudima; a tako grupe i pojedinci postaju sve manje ravnopravni. Ovaj zamršen odnos izašao je u potpunosti na videlo čim se jednakost nije više posmatrala u svetlu nekog svemoćnog bića kakvo je Bog ili neizbežne zajedničke sudbine kakva je smrt. Kad god jednakost postane svetovna činjenica po sebi, bez ikakvog merila kojim bi se mogla proceniti ili objasniti, zanemarljive su šanse da će je kao običan radni princip usvojiti politička organizacija u kojoj inače nejednaki ljudi imaju ista prava; mnogo je verovatnije da će ona biti zamenjena za urođeni kvalitet svakog pojedinca koji je normalan ako je kao i svaki drugi, a nenormalan ako se slučajno razlikuje. Ovo izopačavanje jednakosti od političkog u društveni koncept je mnogo opasnije ako društvo ostavlja malo prostora posebnim grupama i pojedincima, jer tada njihove razlike postaju sve upadljivije.

Veliki izazov modernom dobu i posebna opasnost je što se u njemu čovek prvi put suočio sa čovekom bez zaštite okolnosti i situacija koje ljude čine različitim. I to je upravo bio taj novi koncept jednakosti koji je moderne rasne odnose učinio tako teškim, jer se ovde susrećemo sa prirodnim razlikama koje se ne mogu umanjiti nikakvim mogućim i pojmljivim promenama položaja. Naime jednakost zahteva da ja vidim svaku jedinku kao sebi ravnu, pa zato sukobi među različitim grupama, koje su iz nekih ličnih razloga nesklone da daju jedne drugima tu osnovnu jednakost, uzimaju ovako užasno okrutne oblike.

Zbog toga, što su Jevreji bili u ravnopravnijem položaju, to su više iznenađivale jevrejske razlike. Ova nova svest je dovela do kivnosti društva prema Jevrejima, ali je njih istovremeno učinila čudno privlačnima; te složene reakcije odredile su društvenu istoriju zapadnoevropskih Jevreja. Diskriminacija je, međutim, kao i privlačnost, politički jalova. One nisu stvorile ni politički pokret protiv Jevreja niti su im na bilo koji način služile za zaštitu od neprijatelja, ali su ipak uspele da zatruju društvenu atmosferu, da spreče sve društvene spojeve Jevreja i nejevreja i imale su konačan odraz na ponašanje samih Jevreja. Formiranje tipa Jevrejina imalo je veze sa obema – sa posebnom diskriminacijom i sa posebnom naklonošću.

Društvena antipatija prema Jevrejima, sa promenljivim oblicima diskriminacije, nije učinila mnogo političke štete u evropskim državama, jer prava društvena i ekonomska jednakost nikad nije ni bila postignuta. Po svemu sudeći, nove klase su se razvijale kao grupe kojima se po rođenju pripada. Nema sumnje da je društvo moglo da dopusti da se Jevreji jedino u tom okviru uspostave kao posebna grupa.

Situacija bi bila potpuno drugačija da je, kao u Sjedinjenim Državama, jednakost uzeta kao rešena stvar; da je svaki član društva – iz bilo kog sloja – bio čvrsto uveren da sposobnošću i uz sreću može postati junak priče o uspehu. U takvom društvu diskriminacija postaje jedno sredstvo razlikovanja, jedna vrsta univerzalnog zakona prema kome se određene grupe mogu naći izvan sfere građanske, političke i ekonomske jednakosti. Tamo gde diskriminacija nije povezana samo sa jevrejskom stvari, ona može postati osnov diskriminacije za politički pokret koji sve prirodne teškoće i sukobe jedne mnogonacionalne zemlje hoće da reši nasiljem, vladavinom gomile i prostom vulgarnošću rasnog koncepta. Jedan od paradoksa američke države koji najviše obećava ali je i najopasniji jeste što se ona usudila da ostvari jednakost na bazi fizički i istorijski najmanje jednakog stanovništva na svetu. U Sjedinjenim Državama društveni antisemitizam može jednog dana postati veoma opasno jezgro nekog političkog pokreta.¹ U Evropi je on, međutim, imao malog uticaja na uspon političkog antisemitizma.

¹ Iako su Jevreji više od drugih grupa ostali van homogenog stanovništva u evropskim zemljama, iz toga ne sledi da njima pretila diskriminacija više nego drugim grupama u Americi. Zapravo, do sada nisu Jevreji već Crnci – po prirodi i istoriji najmanje jednaki među svim narodima Amerike – podneli teret društvene i ekonomske diskriminacije.

Ovo bi se ipak moglo promeniti ako bi politički pokret ikada izrastao iz ove čisto društvene diskriminacije. Tada bi Jevreji mogli vrlo brzo da postanu glavni predmet mržnje iz prostog razloga što su oni, jedini među svim drugim grupama, sami ispoljili, u okviru svoje istorije i religije, dobro poznat princip separacije. To nije slučaj sa Crncima i Kinezima kojima zato pretila manja politička opasnost, iako se oni možda više razlikuju od većine nego Jevreji.

I: *Između parija i skorojevića*

DRAGOCENA ravnoteža između društva i države, na kojoj je nacionalna država počivala društveno i politički, donela je čudan zakon koji propisuje pristup Jevreja društvu. Tokom 150 godina koliko su Jevreji zaista živeli po strani a ne tek u susedstvu zapadnoevropskih naroda, oni su društvenu slavu uvek morali da plaćaju političkom bedom, a politički uspeh društvenom poniženošću. Asimilacija, u smislu prihvaćenosti od strane nejevrejskog društva, bila im je data samo dok su bili jasno izdvojeni izuzeci iz jevrejske mase, iako su sa ovom i dalje delili iste restriktivne i ponižavajuće političke uslove, ili kasnije, samo kad su, posle završene emancipacije i društvene izolacije koja je iz toga proizašla, njihov politički status već uzdrnali antisemitski pokreti. Društvo, suočeno sa političkom, ekonomskom i zakonskom ravnopravnošću Jevreja, sasvim jasno je pokazalo da nijedna od njegovih klasa nije spremna da im prizna društvenu ravnopravnost i da će jedino izuzeci jevrejskog naroda biti prihvaćeni. Jevreji koji su razumeli čudan kompliment da su oni izuzeci, izuzetni Jevreji, sasvim dobro su znali da im sama ta dvosmislenost da su oni Jevreji a ipak verovatno nisu nalik na Jevreje otvara vrata u društvo. Ako su želeli ovu vrstu opštenja, pokušavali su, tako, da budu a da ipak ne budu Jevreji.²

Taj prividni paradoks imao je zapravo vrlo čvrst osnov. Nejevrejsko društvo je odlučilo da pridošlica bude tako obrazovan kao i ono samo i da, iako se ne ponaša kao običan Jevrejin, on bude i stvara nešto neobično, jer, napokon, on jeste Jevrejin. Svi zagovornici emancipacije pozivali su na asimilaciju, to jest, prilagođavanje društvu i primanje u društvo, što su oni smatrali ili preduslovom za jevrejsku emancipaciju ili njenom automatskom posledicom. Drugim rečima, kad god su ljudi koji su zapravo pokušavali da poboljšaju uslove života za Jevreje nastojali da misle o jevrejskom pitanju s gledišta samih Jevreja, oni su mu pristupali sa pukog društvenog aspekta. Jedna od najnesrećnijih činjenica u istoriji jevrejskog naroda jeste to što su samo njegovi neprijatelji, a skoro nikada njegovi prijatelji razumevali da je jevrejsko pitanje političko pitanje.

Zagovornici emancipacije nastojali su da čitav problem predstave kao problem obrazovanja, koncept koji se izvorno primenjivao na Jevreje i na nejevreje.³ Podrazumevalo se da će avangarda u oba tabora biti sastavljena od tolerantnih, kulturnih ličnosti, iza čega je sledilo, naravno, da po-

² Ovu iznenađujuće veštu primedbu stavio je liberalni protestant, teolog H. E. G. Paulus u vrednom malom pamfletu, *Die jüdische Nationalabsonderung nach Ursprung, Folgen und Besserungsmitteln*, 1831. Paulus, koga su mnogo napadali jevrejski pisci toga vremena, zastupao je postepenu ličnu emancipaciju na bazi asimilacije.

³ Taj je stav izražen u Wilhelm v. Humboldt, *Expert Opinion* iz 1809: Država zapravo ne treba da uči poštovanju prema Jevrejima, već treba da progna nehuman i pun predrasuda način mišljenja itd... U Ismar Freund, *Die Emancipation der Juden in Preussen*, Berlin, 1912, II, 270.

sebnost, toleranci, obrazovanost i kulturni nejevrejski društveno mogu da se opihode samo sa izuzetno obrazovanim Jevrejima. Kao nešto sasvim prirodno, zahtev obrazovanih za ukidanje predrasuda vrlo brzo je postao prilično jednostrano pitanje dok su na kraju samo Jevreje terali da se obrazuju.

Ovo je, međutim, samo jedna strana ovog pitanja. Jevreji su podsticani da se dovoljno obrazuju da se ne bi ponašali kao obični Jevreji, ali su bili, s druge strane, prihvatani samo zato što su Jevreji, zbog njihove egzotične, strane privlačnosti. U osamnaestom veku je to proizlazilo iz novog humanizma koji je ubrzano želeo nove primerke ljudskog roda (Herder), a opštenje s njima služilo bi kao primer moguće bliskosti sa svim tipovima čovečanstva. Prosvećenom Berlinu u Mendelsonovo vreme Jevreji su služili kao živi dokaz da su svi ljudi ljudi. Za njihovu generaciju prijateljstvo sa Mendelsonom ili Markusom Hercom bilo je ponovno demonstriranje čovekovog dostojanstva. A pošto su Jevreji bili prezren i potlačen narod, oni su zato bili još čistiji nepatvoren uzor čovečanstva. Prvi je Herder, iskreni prijatelj Jevreja, upotrebio kasnije zloupotrebljavan i pogrešno navođen izraz, "čudni narod iz Azije nanet na naše prostore".⁴ Tim su rečima on i njegovi drugovi humanisti pozdravili nove primerke ljudskog roda za kojima je osamnaesti vek pretražio Zemlju,⁵ da bi ih konačno otkrio u svojim dugogodišnjim susedima. U žudnji da naglase suštinsko jedinstvo čovečanstva, oni su želeli da prikažu poreklo jevrejskog naroda kao mnogo udaljenije i egzotičnije nego što je uistinu bilo, da bi tako demonstrirali humanosti kao univerzalnog principa bilo efektnije.

Tokom nekoliko decenija s kraja osamnaestog veka, kada su francuski Jevreji već uživali emancipaciju a nemački Jevreji skoro nisu imali nadu ili želju za njom, pruska prosvećena inteligencija naterala je Jevreje širom sveta da upru pogled u jevrejsku zajednicu u Berlinu⁶ (a ne u Parizu!). Mnogo toga se dugovalo uspehu Lesingovog Natana mudrog ili njegovoj pogrešnoj interpretaciji, koja je držala da novi primerci ljudskog roda, pošto su proizvedeni u primerke čovečanstva, mora da su takođe mnogo jače ljudske individualnosti.⁷ Ova ideja je snažno uticala na Miraboa i on je običavao da navodi Mendelzona kao primer.⁸ Herder se

⁴ J. G. Herder, *Über die politische Bekehrung der Juden* u *Adrastea und das 18. Jahrhundert*, 1801-03.

⁵ Herder, *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793-97), 40. Brief.

⁶ Felix Priebatsch, *Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus im 17. und 18. Jahrhundert*, u *Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, 1915, p. 646.

⁷ Lesing lično nije imao takvih iluzija. Njegovo poslednje pismo Mozesu Mendelsonu izražava najjasnije šta je on želeo: "Najkraći i najsigurniji put do evropske države koja je i bez hrišćana i bez Jevreja." Za Lesingov stav prema Jevrejima vidi Franz Mehring, *Die Lessinglegende*. 1906.

⁸ Vidi Honoré Q. R. de Mirabeau, *Sur Moses Mendelsohn*, London, 1788.

nadao da će obrazovani Jevreji pokazati veću rasterećenost od predrasuda zato što je Jevrejin oslobođen od izvesnih političkih sudova, koje je nama veoma teško ili nemoguće da napustimo . Protestujući zbog običaja toga vremena da se daju povoljne nove trgovačke koncesije , on je predlagao obrazovanje kao istinski put za emancipaciju Jevreja od judaizma, od starih i ponositih nacionalnih predrasuda, ... običaja koji ne pripadaju našem dobu i ustanovama , kako bi Jevreji mogli da postanu potpuno humanizovani i da služe razvoju nauka i celokupne kulture čovečanstva.⁹ Otrprike u isto vreme Gete je pisao u prikazu jedne knjige pesama da njihov autor, poljski Jevrejin, nije postigao više od hrišćanskog *étudiant en belles lettres* i žalio se da je tamo gde je očekivao nešto iskreno novo, neku silu iznad oveštale konvencije, našao običnu osrednjost.¹⁰

Jedva da se može preceniti poražavajući efekat ovog preterivanja dobre volje na novopozapadnjačene, obrazovane Jevreje i uticaj koji je to imalo na njihovu društvenu i psihološku poziciju. Oni nisu bili suočeni samo sa obeshrabrujućim zahtevom da budu izuzeci od sopstvenog naroda, da se vidi oštra razlika između njih i drugih zahtevom vladama da takvu separaciju ... i legalizuju ;¹¹ od njih se čak očekivalo da postanu posebna vrsta ljudskog roda. I pošto je to, a ne Hajneovo pokrštavanje, bilo prava ulaznica u kulturno evropsko društvo, šta je drugo preostajalo tim i budućim generacijama Jevreja nego da očajnički pokušavaju da nikoga ne razočaraju?¹²

U prvim decenijama tog ulaska u društvo, kada asimilacija još nije postala tradicija koju treba slediti, već nešto što je postigla nekolicina darovitih pojedinaca, to je zaista vrlo dobro funkcionisalo. Dok je Francuska za Jevreje bila zemlja političke slave, prva koja ih je priznala kao građane, izgledalo je da je Pruska na putu da postane zemlja društvenog sjaja. Prosvetljeni Berlin, gde je Mendelson uspostavio bliske veze sa mnogim čuvenim ljudima toga vremena, bio je samo početak. Njegove veze sa nejevrej-

⁹ J. G. Herder, Ueber die politische Bekehrung der Juden , *op. cit.*

¹⁰ Prikaz Johan Wolfgang v. Goethe, dela Isachar Falkensohn Behr, *Gedichte eines polnischen Juden*, Mietau und Leipzig, 1772, u *Frankfurter Gelehrte Anzeigen*.

¹¹ Friedrich Schleiermacher, *Briefe bei Gelegenheit der politisch theologischen Aufgabe und des Sendschreibens jüdischer Hausväter*, 1799, u *Werke*, 1846, Abt. I, Band V, 34.

¹² To se, međutim, ne tiče Mozesa Mendelzona, koji teško da je bio upoznat sa idejama Herdera, Getea, Šlajermahera i drugih pripadnika mlade generacije. Mendelson je duboko poštovan zbog svoje jedinstvenosti. Njegova čvrsta privrženost jevrejskoj religiji onemogućavala ga je da potpuno raskine veze sa jevrejskim narodom, što su njegovi naslednici uradili kao nešto što se podrazumeva. On je osećao da je pripadnik potlačenog naroda koji mora da moli za dobru volju i zaštitu vladajuće nacije (vidi njegovo Letter to Lavater , 1770, u *Gesammelte Schriften*, tom VII, Berlin, 1930); to jest, on je uvek znao da sa izuzetnim uvažavanjem njegove ličnosti uporedo ide izuzetan prezir prema njegovom narodu. Pošto on, za razliku od Jevreja narednih generacija, nije delio taj prezir, on nije sebe smatrao izuzetkom.

skim društvom još uvek su imale mnogo zajedničkog sa naučnim vezama koje su držale jevrejske i hrišćanske obrazovane ljude u skoro svim periodima evropske istorije. Novi i iznenađujući element bio je što su Mendelsonovi prijatelji koristili te veze u bezlične, ideološke ili čak političke svrhe. On je lično otvoreno poricao sve takve skrivene motive i više puta ponovio da je potpuno zadovoljan uslovima pod kojima živi, kao da je slutio da njegov posebni društveni status i sloboda imaju nekakve veze sa činjenicom da on još uvek pripada najnižim stanovnicima pod vlašću (pruskog kralja).¹³

Ta ravnodušnost prema političkim i građanskim pravima nadživela je Mendelsonove bezazlene veze sa učenim i prosvetljenim ljudima njegovog vremena; ona je kasnije uneta u salone onih Jevrejki koje su okupljale najsjajnije društvo koje je Berlin ikada video – sve dok se, posle pruskog poraza 1806, kada je uvođenje napoleonskog zakonodavstva u široke oblasti Nemačke stavilo pitanje jevrejske emancipacije na listu javnih rasprava, ta ravnodušnost nije pretvorila u pravi strah. Emancipacija bi oslobodila obrazovane Jevreje, zajedno sa najnižim jevrejskim narodom i njihova bi jednakost likvidirala tu dragocenu razliku, na čemu se, toga su bili i te kako svesni, zasnivao njihov društveni status. Kada je emancipacija konačno došla do kritične tačke, najveći deo asimilovanih Jevreja spasao se prelazeći u hrišćanstvo, po pravilu otkrivajući da je podnošljivo i bezopasno biti Jevrejkin pre emancipacije, ali ne i posle.

Najreprezentativniji od tih salona, autentično mešovito društvo koje su oni okupljali u Nemačkoj bio je salon Rahele Farnhagen. Njena originalna, neiskvarena i nekonvencionalna inteligencija, spojena sa predanim interesovanjem za ljude i istinski strasnom prirodom, činila ju je najzanimljivijom od tih Jevrejki. Skromna ali čuvena *soirées* u Rahelinom potkrovlju okupljala su prosvetlene aristokrate, intelektualce iz srednje klase i glumce – to jest, sve one koji, kao Jevreji, nisu pripadali uvaženom društvu. Tako je Rahelin salon, po prirodi stvari i namerno, stvoren na rubu društva i nije delio nijednu od njegovih konvencija i predrasuda.

Zabavno je pribeležiti kako je asimilacija Jevreja doslovno sledila re-

¹³ Pruska koju je Lesing opisao kao najropskiju evropsku zemlju bila je za Mendelsona država u kojoj je jedan od najmudrijih kneževa koji je ikada vladao ljudima doveo umetnost i nauku do procvata, učinio da nacionalna sloboda mišljenja postane toliko opšta da su njena blagotvorna dejstva stigla čak do najnižih stanovnika njegovog veleposeda. Ovakvo skromno zadovoljstvo dirljivo je i iznenađujuće ako se ima u vidu da je najmudriji knez veoma otežao jevrejskom filozofu da dobije dozvolu za kratak boravak u Berlinu i, u vreme kad su *Münzjuden* uživali sve povlastice, nije mu čak dao ni regularan status zaštićenog Jevrejina. Mendelson je čak bio svestan da bi on, prijatelj obrazovane Nemačke, podlegao istoj taksi koja se udara na bika kad se vodi na pazar da je samo odlučio da poseti svog prijatelja Lavatera u Lajpcigu, ali njemu nikada nije pao na pamet nikakav politički zaključak u cilju poboljšanja takvih uslova. (Vidi Letter to Lavater, *op. cit.*, i njegov uvod u svoj prevod Menasseh Ben Israela u *Gesammelte Schriften*, III tom, Leipzig, 1843-45).

cept koji je Gete propisao za obrazovanje u romanu *Wilhelm Meister*, koji je postao veliki model obrazovanja srednje klase. U tom romanu, mladog građanina obrazuju plemići i glumci, tako da on može da nauči kako da pokaže i da predstavi svoju ličnost i da tako napreduje od skromnog položaja građanskog sina u plemića. Za srednju klasu i za Jevreje, to jest za one koji su zapravo bili izvan visokog aristokratskog društva, sve je zavisilo od ličnosti i od sposobnosti da se ona izrazi. Činilo se da je najvažnija stvar da znaš da igraš ulogu onoga što zapravo jesi. Čudna činjenica što se u Nemačkoj jevrejsko pitanje držalo kao pitanje obrazovanja bila je u tesnoj vezi sa ovim prvim počecima čija je posledica bila obrazovno filistarstvo i Jevreja i nejevreja srednje klase, a takođe i navala Jevreja na intelektualna zanimanja.

Rani berlinski salon imali su šarm po tome što zaista ništa nije bilo važno osim ličnosti i jedinstvenog karaktera, talenta i izraza. Takvu jedinstvenost, koja je jedina omogućavala skoro bezgraničnu komunikaciju i neograničenu intimnost, ne bi mogao da zameni ni rang, novac, uspeh niti književna slava. Kratak susret istinskih ličnosti koji je združio hoencolernskog kneza Luja Ferdinanda sa bankarom Abrahamom Mendelsonom, ili političkog publicistu i diplomatu Fridriha Genca sa Fridrihom Šlegelom, piscem tada ultramoderne škole to su bili neki od najslavnijih posetilaca Rahelinog potkrovlja završio se 1806, kada je, prema njihovoj domaćici, ovo jedinstveno mesto okupljanja potonulo kao brod pun najvećeg uživanja u životu. Zajedno sa aristokratima, intelektualci romantičari postali su antisemiti, pa iako to ni u kom slučaju nije značilo da se ijedna grupa odrekla svih svojih prijatelja Jevreja, nevinost i sjaj su zauvek nestali.

Prava prelomna tačka u društvenoj istoriji nemačkih Jevreja nije naišla u godini pruskog poraza, već dve godine kasnije, 1808. kada je vlada provela municipalni zakon kojim je Jevrejima dala sva građanska, ali ne i politička prava. U mirovnom sporazumu 1807, Pruska je sa svojim istočnim oblastima izgubila i većinu svoga jevrejskog stanovništva; Jevreji koji su ostali na njenoj teritoriji bili su ionako zaštićeni Jevreji, to jest, već su uživali građanska prava u obliku ličnih privilegija. Municipalna emancipacija samo je legalizovala te povlastice i nadživela opšti dekret o emancipaciji iz 1812; ponovno zadobivši Poznanj i njegove jevrejske mase posle Napoleonovog poraza, Pruska je praktično ukinula dekret iz 1812, koji je do tada davao politička prava čak i siromašnim Jevrejima, ali municipalni zakon nije dirala.

Iako od malog političkog značaja, ti konačni emancipacioni dekreti, zajedno sa gubitkom pokrajina, imali su ogromne društvene posledice. Pre 1807. zaštićeni Jevreji iz Pruske činili su samo oko 20 procenata ukupnog jevrejskog stanovništva. Od vremena kad je izdat emancipacioni dekret, zaštićeni Jevreji činili su većinu u Pruskoj, sa samo 10 posto stranih Je-

vreja . Sada tamo više nisu postojali mračno siromaštvo i zaostalost, naspram kojih bi se Jevreji-izuzeci isticali takvim prednostima. I ta pozadina, kao glavni osnov za poređenje društvenog uspeha i psihološkog samouvažavanja, nikada više nije postala ono što je bila pre Napoleona. Kada su 1816. povraćene poljske provincije, prethodno zaštićeni Jevreji (sada ubeleženi kao pruski građani jevrejske vere) još uvek su činili oko 60 procenata ukupnog jevrejskog stanovništva.¹⁴

Sa stanovišta društva, to je značilo da su preostali Jevreji u Pruskoj izgubili sredinu u kojoj su rođeni naspram koje su procenjivani kao izuzeci. Sada su oni sami činili takvu sredinu, ali suženu, u odnosu na koju je pojedinac morao dvostruko da se napregne da bi uopšte opstao. Jevreji-izuzeci ponovo su bili obični Jevreji, ne izuzeci, već predstavnici prezrenog naroda. Podjednako je loš bio društveni uticaj kada se u to umešala vlada. Ne samo klase u sukobu sa vladom, pa tako otvoreno neprijateljske prema Jevrejima, već su svi slojevi društva postali manje ili više svesni da Jevreji koje su oni poznavali nisu bili toliko pojedinačni izuzeci koliko članovi grupe nad kojom je država bila spremna da primeni posebne mere. A to je bilo upravo ono čega su se Jevreji-izuzeci uvek bojali.

Berlinsko društvo je napustilo jevrejske salone neverovatnom brzinom i od 1808. ta su mesta okupljanja istisnule kuće titularne birokratije i gornje srednje klase. Može da se vidi, po brojnim prepiskama iz toga vremena, da su intelektualci kao i aristokrati sada počeli da upravljaju svoj prezir sa istočnoevropskih Jevreja, koje su jedva i znali, ka obrazovanim Jevrejima iz Berlina, koje su znali vrlo dobro. Ovi drugi neće više nikada steći samouvažavanje koje izbija iz kolektivne svesti o sopstvenoj izuzetnosti; od sada je svako od njih morao da dokaže da iako je Jevrejin, ipak nije Jevrejin. Nije više bilo dovoljno razlikovati se od manje ili više nepoznate mase zaostale braće ; čovek je morao da istupi kao ličnost kojoj se može čestitati što je izuzetak od Jevreja , a tako i od naroda u celini.

Fantom Jevrejina je stvorila društvena diskriminacija, a ne politički antisemitizam. Prvi autor koji je napravio razliku između Jevrejina pojedinaca i Jevrejina uopšte, Jevrejina svuda i nigde bio je neki opskurni publicista koji je 1802. pisao zajedljive satire na jevrejsko društvo i njegovu glad za obrazovanjem, koje je bilo čarobni štapić za društvenu prihvaćenost. Jevreji su opisivani kao princip filistarskog i skorojevićskog društva.¹⁵ Ove prilično vulgarne književne produkte sa oduševljenjem je čitalo ne samo dosta

¹⁴ Vidi Heindrich Silbergleit, *Die Bevölkerungs- und Berufsverhältnisse der Juden im Deutschen Reich*, I tom, Berlin, 1930.

¹⁵ Veoma čitanom pamfletu C. W. F. Grattenauera *Wider die Juden* iz 1802. prethodio je još 1791. jedan drugi pamflet, *Ueber die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden*, u kojem je već ukazano na porast uticaja Jevreja u Berlinu. Iako je rani pamflet bio objavljen u *Allgemeine Deutsche Bibliothek*, 1792, CXII tom, skoro niko ga nije pročitao.

istaknutih posetlaca Rahelinog salona, već su čak indirektno inspirisali velikog romantičkog pesnika Klemensa fon Brentana da napiše veoma duhovit spis u kome je opet filistar izjednačen sa Jevrejinom.¹⁶

Sa ranom idilom mešovitog društva nestalo je nešto što se ni u jednoj drugoj državi i ni u jednom drugom vremenu neće vratiti. Nikada više nijedna društvena grupa nije slobodnog duha i srca primila Jevreje. Ona bi se prijateljski ophodila prema Jevrejima zato što je to bilo uzbudljivo samim provociranjem i nevaljalošću ili kao protest protiv pretvaranja sugrađana u parije. Ali Jevreji su postajali parije gde god su prestali da budu politički i građanski izopštenici.

Važno je imati na umu da je asimilacija kao grupni fenomen stvarno postojala samo među jevrejskim intelektualcima. Nije slučajno što je prvi obrazovani Jevrejin, Mozes Mendelson, bio i prvi koji je, uprkos svom niskom društvenom statusu, primljen u nejevrejsko društvo. Dvorski Jevreji i njihovi naslednici, bankari i biznismeni na Zapadu, nikada nisu bili društveno prihvatljivi niti je njima bilo stalo da napuste vrlo uske granice svog nevidljivog geta. U početku su bili ponosni, kao svi neiskvareni skorojevići, na mračnu sredinu bede i siromaštva iz koje su se izdigli; kasnije, kada su bili napadnuti sa svih strana, našli su interes u bedi pa čak i zaostalosti masa jer je to postao argument, simbol njihove sopstvene sigurnosti. Polako i zloslutno bili su primorani da napuste mnogo strožije zahteve jevrejskog zakona mada nikada nisu potpuno napustili svoju versku tradiciju a utoliko više su tražili pravovernost od jevrejskih masa.¹⁷ Gubljenje autonomije jevrejske opštine veoma ih je podstaklo ne samo da štite jevrejske zajednice od vlasti, već i da vladaju njima uz pomoć države, tako da je izraz koji označava dvostruku zavisnost siromašnih Jevreja i od vlade i od svoje bogate braće samo odražavao realnost.¹⁸

¹⁶ Clemens Brentano je namenski napisao *Der Philister vor, in und nach der Geschichte* i to pročitao u takozvanom *Christlich-Deutsche Tischgesellschaft*, čuvenom klubu pisaca i patriota, osnovanom 1808. za borbu protiv Napoleona.

¹⁷ Tako su Rotšildovi 1820-ih povukli velike donacije iz svoje domaće zajednice u Frankfurtu da bi se suprotstavili uticaju reformatora koji su želeli da jevrejska deca dobiju opšte obrazovanje. Vidi Isaak Markus Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten*, 1846, X, 102.

¹⁸ *Op. cit.*, IX, 38. Dvorski Jevreji i bogati bankari Jevreji koji su ih u stopu sledili nikad nisu želeli da napuste jevrejsku zajednicu. Oni su delovali kao njeni predstavnici i zaštitnici od vlasti; često su dobijali zvaničnu vlast nad zajednicama kojima su vladali iz daleka tako da je stara autonomija jevrejskih zajednica bila iznutra uzdrmana i uništena davno pre nego što ju je ukinula nacionalna država. Prvi dvorski Jevrejin sa monarhističkim težnjama u svojoj sopstvenoj naciji bio je Jevrejin iz Praga, snabdevač izbornog kneza Morisa Saksonskog u šesnaestom veku. On je tražio da se svi rabini i poglavari zajednice biraju od članova njegove porodice. (Vidi Bondy-Dworsky, *Geschichte der Juden in Boehmen, Maehren und Schlesien*, Prag, 1906, II, 727). Praksa da se postave dvorski Jevreji kao diktatori u svojim zajednicama postala je opšta u osamnaestom veku a sledila ju je vladavina istaknutih u devetnaestom veku.

Jevrejski uglednici (kako su ih zvali u devetnaestom veku) vladali su jevrejskim zajednicama, ali im nisu pripadali društveno, ponekad čak ni geografski. Oni su, u izvesnom smislu, ostajali podjednako udaljeni od jevrejskog društva koliko i od nejevrejskog. Pošto su napravili briljantne lične karijere i pošto su ih njihovi gospodari obdarili značajnim privilegijama, oni su činili neku vrstu zajednice izuzetaka sa krajnje ograničenim društvenim mogućnostima. Kako ih je dvorsko društvo prirodno preziralo i kako nisu imali poslovnih veza sa nejevrejskom srednjom klasom, njihovi su kontakti bili toliko izvan društvenih zakona koliko je i njihov ekonomski uspon bio nezavisan od savremenih ekonomskih uslova. Ta izolacija i nezavisnost često im je davala osećanje moći i ponosa, ilustrovano sledećom anegdotom koja se prepričavala na početku osamnaestog veka: Izvesni Jevrejin..., kada mu je jedan otmeni, kulturni lekar uljudno prebacio da među njima nema kneževa i da ne učestvuju u vladi ... sa (jevrejskim) ponosom, drsko je odgovorio: Mi nismo kneževi, ali mi njima vladamo.¹⁹

Takav ponos je skoro suprotan klasnoj oholosti koja se, iako sporo, razvila među povlašćenim Jevrejima. Vladajući kao apsolutni kneževi među sopstvenim narodom, još uvek su osećali da su oni *primi inter pares*. Bili su ponosniji da budu povlašćeni rabin svih Jevreja ili knez svete zemlje nego da nose bilo koju titulu koju su njihovi gospodari mogli da im ponude.²⁰ Do sredine osamnaestog veka, oni bi se svi složili sa holandskim Jevrejinom koji je rekao: *Neque in toto orbi alicui nationi inservimus* i ni tada ni kasnije ne bi u potpunosti razumeli odgovor učenog hrišćanina koji je rekao: Ali to znači sreću samo za nekolicinu. Ljude koje smatraju *corpo (sic)* svuda proganjaju, oni nemaju svoju upravu, potpadaju pod stranu vladavinu, nemaju moć ni dostojanstvo, pa lutaju širom sveta, svuda stranci.²¹

Klasna oholost došla je tek kad su poslovne veze uspostavljene između državnih bankara različitih zemalja; uskoro su usledili brakovi među vodećim porodicama, a vrhunac je bio u pravom međunarodnom kastinskom sistemu, dotad nepoznatom u jevrejskom društvu. To je nejevrejskim posmatračima bilo utoliko upadljivije što se događalo paralelno sa brzim nestankom poseda i kasta u nove klase. Čovek je, vrlo pogrešno, mogao da zaključi da je jevrejski narod ostatak iz srednjeg veka i da previdi da je ova nova kasta rođena tek nedavno. To se završilo tek u devetnaestom veku i obuhvatilo je brojčano ne više od možda stotinu porodica.

¹⁹ Johann Jacob Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Frankfurt a. M., 1715-1717, IV, Annex, 48.

²⁰ Selma Stern, *Jud Suess*, Berlin, 1929, pp. 18 f.

²¹ Schudt, *op. cit.* I, 19.

Ali, kako su oni bili u središtu pažnje, na jevrejski narod u celini počelo se gledati kao na kastu.²²

Stoga, iako su dvorski Jevreji imali veliku ulogu u političkoj istoriji i u rađanju antisemitizma, društvena istorija je mogla lako da ih previdi osim zbog činjenice da su imali izvesne psihološke crte i obrasce ponašanja kao i jevrejski intelektualci koji su, najzad, obično bili sinovi biznismena. Jevrejski uglednici želeli su da dominiraju jevrejskim narodom i zato nisu imali želju da ga napuste, dok je karakteristika jevrejskih intelektualaca bila želja da napuste svoj narod i da budu primljeni u društvo; i jedni i drugi osećali su se kao izuzeci, to osećanje je bilo u savršenom skladu sa sudom njihove okoline. Bogati izuzetni Jevreji osećali su se izuzecima od zajedničke sudbine jevrejskog naroda, i vlade su to smatrale veoma korisnim; obrazovani izuzetni Jevreji osećali su se izuzecima od jevrejskog naroda, a takođe i izuzetnim ljudskim bićima i društvo ih je takvima smatralo.

Asimilacija, bilo da je dovedena do krajnosti pokrštavanjem ili ne, nije nikada bila prava pretnja opstanku Jevreja.²³ I do prihvatanja i do odbacivanja je došlo zbog toga što su Jevreji, i oni su toga bili potpuno svesni. Prva generacija obrazovanih Jevreja je još uvek iskreno želela da izgubi svoj jevrejski identitet i Berne je sa velikom dozom gorčine pisao: Neki mi prilaze s tim da sam Jevrej, neki me zbog toga slave, neki mi se zbog toga izvinjavaju, ali svi o tome misle.²⁴ Ipak, odrasli na idejama osamnaestoga veka, oni su čeznuli za zemljom bez hrišćana i bez Jevreja; posvetili su se nauci i umetnostima i bili bi vrlo povređeni kada otkriju da su vlade koje su dale sve povlastice i počasti jevrejskim bankarima osudile jevrejske intelektualce da skapavaju od gladi.²⁵ Pokrštavanja koja su početkom devetnaestog veka podstaknuta strahom da će ih bez razlike svrstati sa jevrejskim masama, sada su postala potreba radi svakodnevnog hleba. Takva nagrada za nedostatak karaktera naterala je celu generaciju Jevreja u ogorčenu opoziciju prema državi i društvu. Novi primerci ljudskog roda, ako su išta vredeli, svi su postali pobunjenici, i kako su jevrejski

²³ Christian Friedrich Ruehs, Ueber die Ansprüche der Juden an das deutsche Bürgerrecht, u *Zeitschrift für neueste Geschichte*, 1815. On definiše ceo jevrejski narod kao trgovačku kastu. Veoma je značajna, iako malo poznata, činjenica da je asimilacija kao program češće dovođila do obraćenja nego do mešovitih brakova. Na žalost, statistike više prikrivaju nego što otkrivaju ovu činjenicu jer se sve zajednice obraćenika i neobraćenih jevrejskih partnera statistički smatraju mešovitim brakovima. Mi međutim znamo da je bilo dosta porodica u Nemačkoj koje su generacijama bile pokrštavane, a opet ostale čisto jevrejske. Posledica je to da je pokršteni Jevrej retko napuštao svoju porodicu a još ređe odlazio iz svoje jevrejske sredine. Jevrejska porodica je na svim nivoima dokazala da je konzervativnija snaga od jevrejske religije.

²⁴ *Briefe aus Paris*. 74. pismo, februar 1832.

²⁵ *Ibid.*, 72. pismo.

bankari podržavali najreakcionarnije vlade toga doba, oni su se naročito žestoko pobunili protiv zvaničnih predstavnika svog naroda. Marksove i Berneove antijevrejske osude ne mogu se potpuno razumeti osim u svetlu ovog konflikta između bogatih Jevreja i jevrejskih intelektualaca.

Međutim, ovaj konflikt je postojao punom žestinom samo u Nemačkoj i nije nadživio antisemitski pokret u tom veku. U Austriji nije bilo jevrejske inteligencije o kojoj bi se govorilo pre kraja devetnaestog veka, i ona je odmah osetila pun uticaj antisemitskog pritiska. Ti Jevreji, kao i njihova bogata braća, više su voleli da se povere zaštiti habsburške monarhije i postali su socijalisti tek posle Prvog svetskog rata, kada je socijaldemokratska partija došla na vlast. Najznačajniji, mada ne i jedini izuzetak od ovog pravila bio je Karl Kraus, poslednji predstavnik tradicije Hajnea, Bernea i Marksa. Krausova osuda jevrejskih biznismena s jedne strane i jevrejskog novinarstva kao organizovanog kulta s druge, bila je verovatno ogorčenija nego osude njegovih prethodnika jer je on bio mnogo izolovaniji u zemlji u kojoj nikakva jevrejska revolucionarna tradicija nije postojala. U Francuskoj, gde je emancipatorski dekret nadživio sve promene vlada i režima, mali je bio broj jevrejskih intelektualaca koji nisu bili ni glasnici nove klase niti osobito važni u intelektualnom životu. Kultura kao takva, obrazovanje kao program, nisu stvorili jevrejski obrazac ponašanja kao što su to učinili u Nemačkoj.

Ni u jednoj drugoj zemlji nije postojalo ništa nalik na taj kratki period prave asimilacije, toliko odlučujući za istoriju nemačkih Jevreja, kada je prava avangarda jednog naroda ne samo prihvatila Jevreje, već je čak neobično žudela da se spoji s njima. I taj stav nikada nije potpuno nestao iz nemačkog društva. Do samog kraja mogli su se razabrati ti tragovi koji su pokazivali, naravno, da se odnosi sa Jevrejima nikada nisu samo podrazumevali. Po onom najboljem to je podsećalo na program, a u najgorim na čudno i uzbuđljivo iskustvo. Bizmarkova poznata primedba o nemačkim pastuvima koje treba pariti sa jevrejskim kobilama je samo najvulgarniji izraz prevladavajućeg gledišta.

Sasvim je prirodno da bi ta društvena situacija, iako je od prvih obrazovanih Jevreja napravila pobunjenike, tokom vremena proizvela posebnu vrstu konformizma, pre nego stvarnu pobunjeničku tradiciju.²⁶ Prilagodavajući se društvu koje je diskriminimalo obične Jevreje i u kome je, u isto vreme, obrazovanom Jevrejstvu u svemu bilo lakše da bude primljen u pomodne krugove nego nejevrejstvu sa sličnim položajem, Jevreji su morali da se jasno odvoje od Jevrejstva uopšte, a da isto tako jasno iskažu da oni jesu Jevreji; ni pod kakvim uslovima njima nije bilo dozvoljeno da

²⁶ Svesni parija (Bernar Lazar) je bio jedina tradicija pobune koja se održala, iako oni koji su joj pripadali jedva da su je bili svesni. Vidi autorkin "The Jew as Pariah. A Hidden Tradition", u *Jewish Social Studies*, VI Vol, No. 2 (1944).

nestanu među svojim susedima. Da bi racionalizovali ambivalenost koja njima samima nije bila potpuno jasna, mogli su da se pretvaraju da su čovek na ulici a Jevrejin kod kuće.²⁷ To je zapravo dovelo do osećanja da su različiti od drugih ljudi na ulici zato što su Jevreji, a da se kod kuće razlikuju od drugih Jevreja jer nisu kao obični Jevreji.

Obrasci ponašanja asimilovanih Jevreja određeni tim neprestanim usredsređenim naporom da se razlikuju, stvorili su tip Jevrejina koji je svuda prepoznatljiv. Umesto da su određeni nacionalnošću ili religijom, Jevreji su se pretvorili u društvenu grupu čiji su članovi imali izvesne psihološke osobine i reakcije za koje se pretpostavljalo da ukupno čine jevrejstvo. Drugim rečima, jevrejstvo je postalo psihološki kvalitet, a jevrejsko pitanje se svakom Jevrejinu posebno nametnulo kao lični problem.

U tom tragičnom nastojanju da se prilagodi razlikovanjem i odvajanjem, novi tip Jevrejina imao je tako malo zajedničkog sa Jevrejinom uopšte, od čega je strahovao, koliko i sa apstrakcijom naslednika prorokâ i večnog zastupnika pravde na zemlji koju su jevrejski apologeti prizivali kad god bi neki jevrejski novinar bio napadnut. Jevrejinu su apologeti pripisivali attribute koji su zaista privilegije parija, a koje su neki jevrejski pobunjenici koji su živeli na rubu društva zaista imali humanost, ljubaznost, oslobođenost od predrasuda, osetljivost na nepravdu. Problem je bio u tome što ti kvaliteti nisu imali veze sa prorocima i što, još gore, ti Jevreji često nisu pripadali ni jevrejskom društvu niti pomodnim krugovima nejevrejskog društva. U istoriji asimilovane jevrejske zajednice oni su igrali samo beznačajnu ulogu. Jevrejin uopšte, s druge strane, kako ga je opisivao profesionalni mrzitelj Jevreja, pokazivao je one kvalitete koje skorojević mora da stekne ako želi da uspe nehumanost, pohlepu, drskost, puzavu poniznost i odlučnost da gura napred. Problem je u ovom slučaju bilo to što ni ovi kvaliteti nisu imali nikakve veze sa nacionalnim osobinama i što su, štaviše, ovi tipovi Jevreja iz biznis-klase pokazali malo sklonosti prema nejevrejskom društvu i isto tako su igrali skoro zanemarljivu ulogu u jevrejskoj društvenoj istoriji. Sve dok postoje oklevetane klase i ljudi, svaka generacija će sa strašnom jednoličnošću ispočetka proizvoditi osobine skorojevića i parija, u jevrejskom društvu ili bilo gde drugde.

Za stvaranje društvene istorije Jevreja u okviru evropskog društva devetnaestog veka bilo je, svakako, presudno to što je do izvesnog stepena svaki Jevrejin u svakoj generaciji morao nekako i nekad da odluči da li će da ostane parija i da bude potpuno van društva ili će postati skorojević, prilagoditi se društvu pod demoralizujućim uslovima ne toliko da bi sakrio

²⁷ Nije bez ironije što je ovu odličnu formulu koja može da posluži kao moto za zapadnu asimilaciju predložio ruski Jevrejin i što je prvi put ona objavljena na hebrejskom. To je iz Judah Leib Gordon, *Hakitzah ami*, hebrejske pesme iz 1863. Vidi S. M. Dubnow *History of the Jews in Russia and Poland*, 1918, II, 228 f.

svoje poreklo koliko da bi sa tajnom svoga porekla izdao i tajnu svoga naroda.²⁸ Ovaj potonji put bio je zaista težak, jer takve tajne nisu postojale i trebalo ih je izmisliti. Kako je jedinstveni pokušaj Rahele Farnhagen da uspostavi društveni život izvan zvaničnog društva propao, putevi parijske i skorojevića bili su putevi krajnje usamljenosti, a put prilagođavanja put stalnog kajanja. Takozvana složena psihologija prosečnog Jevrejina, koja je u nekoliko najboljih slučajeva dovela do veoma moderne osetljivosti, zasnivala se na toj ambivalentnoj situaciji. Jevreji su istovremeno osećali kajanje parijske što nije postao skorojević i grižu savesti skorojevića što je izdao svoj narod i jednaka prava zamenio privilegijama. Jedno je bilo sigurno: ako je čovek želeo da izbegne sve dvosmislenosti društvene egzistencije, trebalo je da se odrekne činjenice da biti Jevrej znači ili pripadati privilegovanoj gornjoj klasi ili obespravljenoj masi kojoj je u Zapadnoj i Srednjoj Evropi mogao da pripada samo iz intelektualne i pomalo izveštadžene solidarnosti.

Društvenu sudbinu prosečnih Jevreja odredila je njihova večita neodlučnost. A društvo ih svakako nije pritiskalo da se odluče, jer je upravo ta dvosmislenost situacije i karaktera činila kontakt sa Jevrejima privlačnim. Većina asimilovanih Jevreja živela je tako u polumraku milosti i zle kobi i sa sigurnošću je znala jedino da su i uspeh i propast nerazmršivo povezani sa činjenicom da su oni Jevreji. Za njih je jevrejsko pitanje izgubilo, jednom i zauvek, sav politički značaj, ali je progonilo njihove privatne živote i utoliko tiranskije uticalo na lične odluke. Izreka čovek na ulici a Jevrej kod kuće realizovana je i do krajnjih konsekvenci: politički problemi bili su izobličeni do stepena čiste perverzije kada su Jevreji pokušali da ih reše posredstvom unutrašnjeg iskustva i ličnih emocija; lični život je do nehumanosti bio zatrovan na primer u pitanjima mešovitih brakova kada je teški teret nerešenih pitanja od javnog značaja bio svaljen na ličnu egzistenciju kojom se mnogo bolje može vladati nepredvidljivim zakonima strasti nego promišljenom politikom.

Ni u kom slučaju nije bilo lako ne ličiti na Jevrejina uopšte a ipak podsećati na Jevrejina; praviti se da nisi kao Jevreji, a još uvek sa dovoljnom jasnoćom pokazivati da jesi. Prosečni Jevrej, ni skorojević niti svesni parijske kako kaže Bernar Lazar, mogao je da istakne samo prazno osećanje razlike koje je dalje bilo tumačeno sa svih mogućih aspekata i varijacija, od urođenog stranstvovanja do društvenog otuđenja. Sve dok je ovaj svet bio donekle miroljubiv, ovakvo držanje nije loše prolazilo, i čak je za čitave generacije postalo *modus vivendi*. Usredsređenje na veštački iskomplikovan unutrašnji život pomoglo je Jevrejima da odgovore na nerazumne zahteve društva, da budu jaki i uzbuđljivi, da razviju izvesnu ne-

²⁸ Ovu formulaciju je dao Karl Kraus oko 1912. Vidi *Untergang der Welt durch schwarze Magie*, 1925.

posrednost u samoiskazivanju i samoreprezentaciji, što su inače bile odlike glumca i virtuoza, ljudi koje je društvo uvek pola poricalo a pola obožavalo. Asimilovani Jevreji, pola ponosni a pola puni stida zbog svog jevrejstva, očito su bili u toj kategoriji.

Proces pomoću koga se buržoasko društvo razvilo iz ostataka svoje revolucionarne tradicije i uspomena dodao je ekonomskom zasićenju i opštoj ravnodušnosti prema političkim pitanjima i zloduha dosade. Jevreji su postali narod sa kojim se ponekad za trenutak iskoči. Što su ih manje smatrali za jednake, to su oni postajali privlačniji i zabavniji. Buržoasko društvo u potrazi za zabavom i sa strasnim zanimanjem za ličnost, ukoliko se ona razlikovala od norme, otkrilo je privlačnost svega za šta se moglo pretpostaviti da je tajanstveno zlo i potajno pokvareno. I upravo ta grozničava sklonost otvorila je Jevrejima vrata društva, jer se u okviru ovog društva jevrejstvo, pošto je bilo izvrnuto u psihološki kvalitet, moglo lako izopačiti u porok. Iskrena tolerancija i radoznalost prosvetiteljstva za sve ljudsko zamenjivana je morbidnom požudom za egzotičnim, nenormalnim i drugačijim kao takvim. Nekoliko je tipova, jedan za drugim, predstavljalo u društvu egzotično, anomalno, drugačije, ali nijedan od njih nije ni najmanje bio povezan sa političkim pitanjima. Jedino tako je uloga Jevreja u tom društvu koje propada mogla da zadobije veličinu koja je nadilazila uske granice društvenog.

Pre nego što krenemo za čudnim putevima koji su izuzetne Jevreje, slavne i ozloglašene strance, vodili u salone Fobur Sen-Žermena u Francuskoj *fin-de-siècle*, moramo prizvati jedinog velikog čoveka koga je komplikovana samoobmana izuzetnih Jevreja ikada stvorila. Izgleda da svaka zajednička ideja ima šansu da u najmanje jednoj ličnosti postigne ono što se nekada zvalo istorijska veličina. Veliki čovek izuzetnih Jevreja bio je Bendžamin Dizraeli.

II: Moćni čarobnjak²⁹

BENDŽAMIN DIZRAELI, čiji je glavni životni interes bio karijera u svojstvu lorda Bikonsfilda, isticao se dvema stvarima: božjim darom koji mi danas banalno zovemo srećom, a koji su u druga vremena obožavali pod imenom boginje Fortune i, drugo, mnogo prisnijom i čudnovatijom vezom sa Fortunom nego što se može objasniti, velikom bezbrižnom nevinošću duha i maštovitošću koje nas sprečavaju da tog čoveka svrstamo u karijeriste, iako on nikada ni na šta osim na karijeru nije ozbiljno mislio. Njegova

²⁹ Naslovna fraza je uzeta iz skice o Dizraeliju ser Džona Skletona 1867. Vidi W. F. Monypenny i G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, New York, 1929, II, 292-93.

bezazlenost naterala ga je da shvati kako bi bilo glupo osećati se *déclassé* i koliko bi bilo uzbudljivije njemu i drugima, koliko korisnije za njegovu karijeru, da naglasi činjenicu da je Jevrejin drugačijim oblačenjem, čudnim češljanjem i nastranim ponašanjem i govorom.³⁰ Starao se mnogo strasnije i besramnije da ga prime u visoko i najviše društvo nego ijedan drugi jevrejski intelektualac; ali on je jedini od njih otkrio tajnu kako da sačuva sreću, to prirodno čudo parije i od početka je znao da čovek nikada ne treba da se savija da bi se popeo od visokog do najvišeg.

On je igrao političku igru kao glumac u pozorišnoj predstavi, samo što je svoju ulogu igrao tako dobro da je i samoga sebe uverio. Njegov život i njegova karijera su kao bajka u kojoj on nastupa kao princ koji nudi tužni cvet romantičara, sada jagorčevinu imperijalističke Engleske, svojoj princezici, engleskoj kraljici. Britanski kolonijalni poduhvat bio je čarobna zemlja u kojoj sunce nikada ne zalazi, a njegova prestonica misteriozni azijski Delhi kuda je princ hteo da pobjegne sa svojom princezom iz maglovitog prozaičnog Londona. To je možda budalasto i detinjasto, ali kada žena piše mužu kao što je leđi Bikonsfild pisala svome: Znaš da si se mnome oženio zbog novca, a ja znam da kad bi to opet morao da učiniš, uradio bi to iz ljubavi,³¹ čovek zanemi pred srećom koja izgleda kao da se protivi svim pravilima. Evo nekoga ko je krenuo da proda dušu đavolu, ali đavo nije hteo njegovu dušu i bogovi su mu dali svu ovozemaljsku sreću.

Dizraeli potiče iz potpuno asimilovane porodice; njegov otac, prosvetljeni džentlmen, krstio je sina jer je želeo da ovaj ima mogućnosti običnog smrtnika. On je imao malo veza sa jevrejskim društvom i nije ništa znao o jevrejskoj religiji ili običajima. Jevrejtvo je od početka bilo činjenica porekla kojom je smeo slobodno da se krasi, bez zapreka stvarnog znanja. Zato je on nekako gledao na tu činjenicu veoma slično kao što bi na svoje poreklo gledao nejevrejin. Shvatio je mnogo jasnije od ostalih Jevreja da to što si Jevrejin može isto tako biti prednost kao i hendikep. I pošto je za razliku od svog jednostavnog i skromnog oca želeo da postane samo običan smrtnik i samo da se istakne iznad svih svojih savremenika³², počeo je da oblikuje svoj maslinasti ten i kao ugalj crne oči sve dok nije postao, sa moćnom kupolom svog čela koja, dakako nije bila hrišćanski hram različit od bilo kog živog stvora koga ste ikada sreli.³³ Instinktivno je znao da sve zavisi od razlike između njega i običnih smrtnika, od naglašavanja njegove srećne neobičnosti.

³⁰ Morris S. Lazaron, *Seed of Abraham*, New York, 1930, Benjamin Disraeli, pp. 260 ff.

³¹ Horace B. Samuel, *The Psychology of Disraeli*, u *Modernities*, London, 1914.

³² J. A. Froude ovako završava biografiju *Lord Beaconsfield*, 1890: Njegov životni cilj je bio da se uzdigne nad svim svojim savremenicima i koliko god je ta ambicija izgledala luda, dobio je oplaku za koju se tako hrabro borio.

³³ Sir John Skleton, *op. cit.*

Sve ovo pokazuje izuzetno razumevanje društva i njegovih pravila. Značajno je da je baš Dizraeli rekao: Što je zločin u mnoštvu, samo je porok među nekolicinom³⁴ što je možda najdublji uvid u sam princip po kome se odvija lagani i podmukao pad društva devetnaestog veka na dno gomile i u podzemni moral. Pošto je on znao ovo pravilo, znao je takođe da Jevreji nigde ne bi imali bolje šanse nego u krugovima koji pretenduju da budu ekskluzivni i da ih diskriminišu; jer, budući da su ti krugovi nekolicine, zajedno sa mnoštvom, mislili o jevrejstvu kao o zločinu, taj zločin bi mogao u svakom trenutku da se pretvori u privlačni porok. Dizraelijevo potenciranje egzotičnosti, neobičnosti, misterioznosti, magije i moći koja se crpe iz tajnih izvora, ispravno je ciljalo na tu sklonost u društvu. A njegova virtuoznost u društvenoj igri navela ga je da izabere konzervativnu partiju, da osvoji mesto u Parlamentu, položaj premijera, i na kraju, što nije najmanje značajno, trajno divljenje društva i kraljičino prijateljstvo.

Jedan od razloga tog uspeha je bila iskrenost njegove igre. Utisak koji je ostavio na svoje nepristrasnije savremenike bio je čudna mešavina glume i apsolutne iskrenosti i otvorenosti.³⁵ Ovo je mogao postići samo iskrenom bezazlenošću, a nju je delimično dugovao vaspitanju iz koga je bio isključen svaki posebni jevrejski uticaj.³⁶ Ali Dizraeli je svoju čistu savest dugovao i činjenici da je rođen kao Englez. Engleska nije upoznala jevrejske mase i jevrejsko siromaštvo, jer ih je primila vekovima posle proterivanja iz Srednje Azije; portugalski Jevreji koji su se nastanili u Engleskoj u osamnaestom veku bili su bogati i obrazovani. Sve do kraja devetnaestog veka, kada su pogromi u Rusiji pokrenuli savremena jevrejska iseljenja, jevrejsko siromaštvo a sa njim razlika između jevrejskih masa i njihove bogate sabraće nije ušlo u London. U Dizraelijevo vreme jevrejsko pitanje je bilo sasvim nepoznato, jer su u Engleskoj živeli samo Jevreji dobrodošli državi. Drugim rečima, izuzetni Jevreji nisu bili tako svesni svoje izuzetnosti kao njihova kontinentalna braća. Kada je Dizraeli prezreo štetnu doktrinu modernog vremena, prirodnu jednakost ljudi,³⁷ on je svesno sledio korake Berka koji je više voleo prava Engleza nego Prava čoveka, ali je ignorisao stvarnu situaciju u kojoj su privilegije za nekolicinu zamenjene pravima za sve. On toliko nije poznavao stvarne prilike jevrejskog naroda i bio je tako uveren u uticaj jevrejske rase na

³⁴ U svom romanu *Tancred*, 1847.

³⁵ Sir John Skleton, *op. cit.*

³⁶ Sam Dizraeli je to prikazao ovako: Ja nisam odgajan u svojoj rasi i bio sam hranjen velikim predrasudama prema njima. O njegovom porodičnom okruženju vidi posebno Joseph Caro, Benjamin Disraeli, Juden und Judentum, u *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1932. Jahrgang 76.

³⁷ *Lord George Bentinck. A Political Biography*, London, 1852, 496.

moderne zajednice da je iskreno tražio da Jevreji prime svu čast i naklonost severnih i zapadnih rasa, a u civilizovanim i prefinjenim narodima trebalo bi da postoji mnoštvo njih koji očaravaju javni ukus i podižu javno raspoloženje.³⁸ Pošto se politički uticaj Jevreja u Engleskoj koncentrisao oko engleske grane Rotšildovih, osetio se on veoma ponosnim zbog Rotšildove pomoći u Napoleonovom porazu i nije video nikakav razlog zašto se u svojim političkim stavovima ne bi otvoreno predstavljao kao Jevrejin.³⁹ Kao pokršteni Jevrejin on naravno nije nikada bio zvanični predstavnik ijedne jevrejske zajednice, ali ne može se poreći da je on bio jedini Jevrejin iz svoje vrste i iz svoga veka koji je pokušao, koliko je umeo, da jevrejski narod politički zastupa.

Dizraeli, koji nije nikada poricao da (je) osnovna činjenica o njemu to da je Jevrejin,⁴⁰ divio se svemu jevrejskom, i to se divljenje moglo meriti jedino sa njegovim neznanjem. Mešavina ponosa i neznanja o tim stvarima bila je, svakako, karakteristika svih novoasimilovanih Jevreja. Velika razlika bila je u tome što je Dizraeli znao još manje o jevrejskoj prošlosti i sadašnjosti i zato se usuđivao da otvoreno govori ono što su drugi izneverili u polusvesnom mraku obrazaca ponašanja koje su diktirali strah i arogancija.

Politički rezultat Dizraelijeve sposobnosti da meri jevrejske mogućnosti prema političkim aspiracijama običnih ljudi bio je ozbiljniji; on je skoro automatski stvorio skup teorija o jevrejskom uticaju i o organizovanosti, koje obično nalazimo u oštrijim formama antisemitizma. Pre svega, on je o sebi mislio kao o izabranom čoveku izabrane rase.⁴¹ Šta je bolji dokaz od njegove karijere: Jevrejin bez imena i bogatstva, kome je pomoglo samo nekoliko jevrejskih bankara, dospao je do položaja prvog čoveka Engleske; jedan od najneomiljenijih ljudi Parlamenta postao je premijer i stekao iskrenu popularnost među onima koji su ga dugo gledali kao šarlata na i tretirali kao pariju.⁴² Politički uspeh ga nikada nije zadovoljavao. Bilo je teže i važnije biti primljen u londonsko društvo nego osvojiti Donji dom, bio je svakako veći trijumf biti izabran za člana Grijonovog dajning kluba odabrane koterije koja je po običaju izdizala političare obe partije, ali iz koje su oni sa društvenom manom bili rigorozno isključeni⁴³ nego postati ministar Njenog veličanstva. Očaravajuće neočekivan vrhunac svih ovih slatkih pobeda bilo je iskreno kraljičino prijateljstvo, jer, ako je monarhija u Engleskoj izgubila najveći broj svojih prerogativa u strogo kon-

³⁸ *Ibid.*, p. 491.

³⁹ *Ibid.*, pp. 497 ff.

⁴⁰ Monypenny and Buckle, *op. cit.*, p. 1507.

⁴¹ Horace S. Samuel, *op. cit.*

⁴² Monypenny and Buckle, *op. cit.* p. 147.

⁴³ *Ibid.*

trolisanoj ustavnoj nacionalnoj državi, zadobila je i zadržala neosporni primat u engleskom društvu. Prilikom procenjivanja veličine Dizraelijevog trijumfa treba se setiti da je lord Robert Sesil, jedan od njegovih istaknutih kolega u konzervativnoj partiji, oko 1850. godine još uvek mogao da opravda naročito oštar napad tvrdeći da on samo glasno iskazuje ono što svi govore privatno o Dizraeliju, a niko neće javno da kaže.⁴⁴ Dizraelijeva najveća pobjeda bila je što niko privatno nije govorio ono što mu ne bi laskalo ili bi mu se dopalo da je bilo javno rečeno. Upravo taj jedinstveni uspon do iskrene popularnosti Dizraeli je postigao kroz politiku da vidi samo prednosti i zagovara samo privilegije u tome što je rođen kao Jevrej.

Deo Dizraelijeve sreće je činjenica da je on uvek bio u skladu sa svojim vremenom i da su ga zbog toga njegovi brojni biografi razumeli potpunije nego što je bio slučaj sa većinom velikih ljudi. On je bio otelovljenje ambicije, te moćne strasti koja se razvila u veku koji naizgled nije dopuštao nikakva odvajanja i razlike. U svakom slučaju, Karlajl, koji je tumačio celu svetsku istoriju prema idealu junaka devetnaestog veka, očigledno je pogrešio kada je odbio titulu iz Dizraelijevih ruku.⁴⁵ Nijedan čovek među Karlajlovim savremenikima nije Karlajlovim herojima odgovarao tako dobro kao Dizraeli, sa svojim konceptom veličine kao takve, bez ikakvih spoljnih dostignuća; nijedan čovek nije tako tačno ispunjavao zahteve kasnog devetnaestog veka za genijem od krvi i mesa kao ovaj šarlatan koji je svoju ulogu ozbiljno shvatio i igrao veliku ulogu Velikog čoveka sa iskrenom naivnošću i neodoljivo, prikazujući fantastične trikove i zabavljачke veštine. Političari su se zaljubili u šarlatana koji je dosadne poslovne transakcije preobraćao u snove sa orijentalnim ukusom; a kad je društvo u Dizraelijevim promućurnim poslovima osetilo aromu crne magije, moćni čarobnjak je već zadobio srce svog vremena.

Dizraelijeva ambicija da se odvoji od smrtnika i njegova čežnja za aristokratskim društvom bila je tipična u srednjoj klasi njegovog vremena i zemlje. Ni politički razlozi niti ekonomski motivi, već snaga njegove društvene ambicije naterala ga je da se pridruži konzervativnoj partiji i da sledi politiku koja će uvek birati vigovce za neprijatelje i radikale za saveznike.⁴⁶ Ni u jednoj evropskoj zemlji srednja klasa nije postigla dovoljno samopoštovanja da uskladi svoju inteligenciju sa društvenim statusom, tako da je aristokratija mogla i dalje da diktira društvenu hijerarhiju i

⁴⁴ Članak Roberta Sesila pojavio se u najautoritativnijem organu torijevaca, *Quarterly Review*. Vidi Monypenny and Buckle, *op. cit.* pp. 19-22.

⁴⁵ Ovo se dogodilo tek 1874. Zabeleženo je da je Karlajl nazivao Dizraelija "prokleti Jevrej", najgori čovek koji je ikada živeo. Vidi Caro, *op. cit.*

⁴⁶ Lord Salisbury u članku u *Quarterly Review*, 1869.

onda kad je već izgubila sav politički značaj. Nesrećni nemački filistar otkrio je svoju urođenu ličnost u očajničkoj borbi protiv kastinske arogancije izrasle iz pada plemstva i iz neophodnosti zaštite plemićkih titula od buržoaskog novca. Maglovite krvne teorije i striktna kontrola brakova više su skorašnje pojave u istoriji evropske aristokratije. Dizraeli je mnogo bolje od nemačkih filistara znao šta je potrebno da bi se zadovoljili zahtevi aristokratije. Svi pokušaji buržoazije da stekne društveni status nisu bili ubedljivi za arogantnu aristokratiju, jer se buržuazija uzdala u ličnosti a manjkao joj je najvažniji element kastinskog uverenja, ponos na privilegije bez ličnog napora i zasluge, stečene samim plemenitim rođenjem.

Rođena ličnost nije nikada mogla da porekne da njen razvoj zahteva obrazovanje i poseban napor ličnosti. Kada je Dizraeli okupio ponos rase da se suprotstavi ponosu kaste ⁴⁷, on je znao da društveni položaj Jevreja, ma šta drugo da se o njima može reći, zavisi na kraju samo od činjenice rođenja, a ne od dostignuća.

Dizraeli je otišao i korak dalje. Znao je da je aristokratija, koja je iz godine u godinu morala da gleda kako priličan broj bogatih ljudi srednje klase kupuje titule, uzdrmana vrlo ozbiljnom sumnjom u sopstvenu vrednost. On je aristokratiju porazio u njenoj igri koristeći svoju prilično trivijalnu i popularnu maštu da smelo prikaže kako su Englezi nastali od skorojevićske i hibridne rase, dok je on sam potekao od najčistije krvi u Evropi, kako je život britanskog përa uglavnom regulisan arapskim zakonima i sirijskim običajima, kako je Jevrejka kraljica neba ili da cvet jevrejske rase čak i sada sedi s desne strane Gospoda boga Savaota. ⁴⁸ I kada je konačno napisao da više zapravo nema aristokratije u Engleskoj, jer je superiornost animalnog čoveka suštinski kvalitet aristokratije, ⁴⁹ on je zapravo dotakao najslabiju tačku modernih aristokratskih teorija rase, koja će kasnije biti polazna tačka za buržoaziju i rasne stavove skorojevića.

Judaizam i pripadnost jevrejskom narodu su se tek među asimilovanim Jevrejima izrodili u puku činjenicu o rođenju. Izvorno, to je značilo posebnu religiju, posebnu nacionalnost, zajednička posebna sećanja i posebne nade i, čak među privilegovanim Jevrejima, bar određene ekonomske prednosti. Sekularizacija i asimilacija jevrejske inteligencije promenile su samosvest i samotumačenje na takav način da ništa nije ostalo od starih sećanja i nada osim uverenja o pripadnosti izabranom narodu. Dizraeli, iako svakako nije bio jedini izuzetni Jevrejin koji je verovao u sopstvenu izabranost ne verujući pri tom u Njega koji izabira i odbacuje, jedini je stvorio potpuno razvijenu rasnu doktrinu iz tog praznog koncepta istorijske

⁴⁷ E. T. Raymond, *Disraeli, The Alien Patriot*, London, 1925, p. 1.

⁴⁸ H. B. Samuel, *op. cit.*, odnosno *Disraeli, Tancred i Lord George Bentinck*.

⁴⁹ U svom romanu *Coningsby*, 1844.

misije. Bio je spreman da izjavi da semitski princip predstavlja sve ono što je duhovno u našoj prirodi, da nestalnost istorije ima svoje glavno rešenje – sve je rasa, što je ključ za istoriju bez obzira na jezik i religiju, jer ima samo jedna stvar koja čini rasu, a to je krv i ima samo jedna aristokratija, prirodna aristokratija koja se sastoji od čiste rase prvoredne organizacije.⁵⁰

Ne treba da se naglašava koliko je bliska veza između ovoga i modernih rasnih ideologija, a Dizraelijevo otkriće je još jedan dokaz kako one dobro služe za suzbijanje osećanja društvene inferiornosti. Jer iako su rasne doktrine konačno služile autentičnim i neposredno političkim svrhama, ipak je tačno da veliki deo njihove primenljivosti i ubedljivosti leži u činjenici da su svakome pomogle da se oseća aristokratom po rođenju. To što ti novoizabrani nisu pripadali eliti, izabranoj manjini – što je, ipak, po pravu i položaju ponos plemića – već su morali da dele izabranost sa sve većom masom, nije bitno naškodilo doktrini, jer oni koji nisu pripadali izabranoj rasi rasli su brojno u istoj proporciji.

Dizraelijeve rasne doktrine, međutim, bile su isto toliko rezultat njegovog izuzetnog uvida u društvena pravila koliko posebne sekularizacije asimilovanih Jevreja. Jevrejska inteligencija nije samo bila uhvaćena u opšti proces sekularizacije, koji je u devetnaestom veku već izgubio revolucionarnu privlačnost prosvetiteljstva zajedno sa poverenjem u nezavisno i samopouzdanu čovečanstvo već je ostala nezaštićena pred preobražajem ranije iskrenih religioznih ubedenja u praznoverice. Jevrejska inteligencija je isto tako bila izložena uticajima jevrejskih reformatora koji su hteli da promene nacionalnu religiju u veroispovest. Da bi to uradili, morali su da preobrazu dva osnovna elementa jevrejske pobožnosti – mesijansku nadu i veru u izabranost Izraela, pa su iz jevrejskih molitvenika brisali vizije konačnog obnavljanja Ciona, zajedno sa pobožnim predskazanjem sudnjeg dana kada će nestati podvajanje jevrejskog naroda od drugih naroda na Zemlji. Bez mesijanske nade, ideja o izabranosti je značila večnu podvojenost; bez vere u izabranost koja je opterećivala jedan poseban narod iskupljenjem sveta, mesijanska nada je isparila u magloviti oblak opšte filantropije i univerzalizma koji su postali tako karakteristični za specifično jevrejski politički entuzijazam.

Najkobniji element u jevrejskoj sekularizaciji je bilo to što je koncept izabranosti odvojen od mesijanske nade, dok su u jevrejskoj religiji ta dva elementa bila dva vida božjeg plana iskupljenja čovečanstva. Bez mesijanske nade rasla je naklonost prema krajnjim rešenjima političkih problema koji nisu nameravali ništa manje nego da uspostave raj na Zemlji. Bez vere u izabranost od Boga raslo je to fantastično uobraženje, koje su podjednako delili Jevreji-nevernici i nejevreji, da su Jevreji po prirodi inteli-

⁵⁰ Vidi *Lord George Bentinck* i romane *Endymion* 1881. i *Coningsby*.

gentniji, bolji, zdraviji, sposobniji da opstanu motor istorije i so zemlje. Entuzijastični jevrejski intelektualac koji sanjari o raju na Zemlji, tako siguran da je rasterećen svih nacionalnih veza i predrasuda, bio je zapravo udaljeniji od političke realnosti nego njegovi očevi koji su se molili za Mesijin dolazak i za povratak naroda u Palestinu. Asimilacionisti, s druge strane, koji su bez ikakve entuzijastičke nade ubeđivali sebe da su oni so zemlje, bili su mnogo uspešnije odeljeni od nacija tom bezvernom idejom da su njihovi očevi stali u odbranu zakona koji je, kako se redovno verovalo, delio Izrael od nejevreja, ali će biti uništen kad dođe Mesijino vreme. To je bila zamisao izuzetnih Jevreja, koji su bili isuviše prosveteni da veruju u Boga a, na podlozi svoje svuda izuzetne pozicije, dovoljno praznoverni da veruju u sebe, što je zapravo razbilo čvrste spone pobožne nade koje su povezivale Izrael sa ostatkom čovečanstva.

Time je na kraju sekularizacija proizvela onaj paradoks, tako presudan za psihologiju modernih Jevreja, kojim je verska asimilacija uništavajući nacionalnu svest, pretvarajući nacionalnu religiju u veroispovest i izlazeći u susret poluomraženim i dvosmislenim zahtevima države i društva kroz isto tako dvosmislene zamisli i psihološke trikove pobudila vrlo realan jevrejski šovinizam, ako pod šovinizmom razumemo izopačeni nacionalizam u kome (kako kaže Česterton) sama ličnost treba da bude predmet obožavanja; ličnost je svoj sopstveni ideal, čak svoj sopstveni idol. Stari religiozni koncept izabranosti od tada više nije bio suština judaizma, umesto toga je postao suština jevrejstva.

Taj paradoks je našao svoje najmoćnije, očaravajuće otelovljenje u Dizraeliju. On je bio engleski imperijalista i jevrejski šovinst; no nije teško naći opravdanje za šovinizam koji je bio više igra fantazije, jer, najzad, Engleska je bila Izrael njegove fantazije;⁵¹ i isto tako nije teško naći opravdanje za njegov engleski imperijalizam, koji je imao veoma malo zajedničkog sa samovoljnom odlučnošću ekspanzije radi ekspanzije, jer on, najzad, nikada nije bio pravi Englez i na to je bio ponosan.⁵² Kada se sve ove kontradikcije, koje jasno pokazuju da moćni čarobnjak sebe nikada nije uzimao baš ozbiljno i da je uvek glumio da bi pridobio društvo i stekao popularnost, dodaju njegovom jedinstvenom šarmu, one uvode u njegovo ponašanje element šarlatanskog entuzijazma i sanjarenja, što ga čini sasvim drugačijim od njegovih imperijalističkih sledbenika. Imao je dosta sreće da sanja i glumi u vreme kada Mančester i biznismeni još nisu preuzeli imperijalni san, već su se oštro i žestoko protivili kolonijalnoj avanturi. Njegova praznoverna nada u krv i rasu u koju je on umešao stara romantična narodna verovanja o moćnoj, natprirodnoj vezi između zlata i krvi nije ni sumnjala da su pokolji mogući u Africi, Aziji ili samoj

⁵¹ Sir John Skleton, *op. cit.*

⁵² Horace B. Samuel, *op. cit.*

Evropi. On je počeo kao ne mnogo talentovan pisac i ostao je intelektualac koji je slučajno postao član Parlamenta, vođa svoje partije, premijer i prijatelj engleske kraljice.

Dizraelijevo shvatanje uloge Jevreja u politici datira od vremena kad je on bio samo pisac i još nije započeo političku karijeru. Tako njegove ideje nisu bile rezultat stvarnog iskustva, ali se on njih i kasnije, celog života držao sa velikom postojanošću.

U prvom romanu *Alroy* (1833), Dizraeli je razvio plan za jevrejsko carstvo u kome bi Jevreji vladali kao strogo odvojena klasa. Roman pokazuje uticaj tadašnjih iluzija o mogućnostima da Jevreji osvoje vlast, i neznanje mladog autora o stvarnim uslovima za dolazak na vlast u njegovom vremenu. Jedanaest godina kasnije političko iskustvo u Parlamentu i blizak odnos sa istaknutim ljudima naučili su Dizraelija da su ciljevi Jevreja, ma kakvi bili ranije, u njegovo vreme daleko od zahteva za političkom nacionalnošću u bilo kom obliku.⁵³ U novom romanu *Coningsby*, napustio je san o jevrejskom carstvu i razvio fantastičnu shemu prema kojoj jevrejski novac dominira usponom i padom dvorova i carstava i nadmoćno vlada u diplomatiji. Nikad u životu nije se odrekao ovog drugog shvatanja tajnog i tajanstvenog uticaja izabranih ljudi izabrane rase, kojim je zamenio raniji san o javno konstituisanoj, misterioznoj kasti vladara. To je postalo stožer njegove političke filozofije. Nasuprot njegovim mnogo-poštovanim jevrejskim bankarima koji su davali zajmove vladama i zarađivali proviziju, Dizraeli je na celu stvar gledao sa autsajderskim neshvatanjem da su takve mogućnosti koje pruža vlast svakodnavno u rukama ljudi koji nemaju ambiciju da zadobiju vlast. Nije mogao da razume da je bankar Jevrejin čak manje zainteresovan za politiku od njegovih nejevrejskih kolega; za Dizraelija je bilo jasno da je jevrejsko bogatstvo samo sredstvo za jevrejsku politiku. Što je više saznavao o jevrejskoj bankarskoj organizaciji koja dobro funkcioniše u poslovima biznisa i o njihovoj međunarodnoj razmeni novosti i informacija, bivao je uvereniji da ima posla sa nečim što nalikuje tajnom društvu koje drži sudbinu sveta u svojim rukama, a da to niko ne zna.

Dobro je poznato da je verovanje u jevrejsku zaveru koju složno gaji neko tajno društvo, bilo od velike propagandne vrednosti za publicitet antisemitizma i da je daleko premašilo sva tradicionalna evropska praznoverja o ritualnim ubistvima i trovanju bunara. Od velikog je značaja što je Dizraeli, u potpuno suprotne svrhe i u vreme kad niko nije ozbiljno mislio o tajnim društvima, došao do istovetnih zaključaka, jer je to jasno pokazalo do kog su stepena te izmišljotine zavisile od socijalnih motiva i nezadovoljstava i kako one objašnjavaju događaje ili političke i ekonomske rad-

⁵³ Monypenny and Buckle, *op. cit.* p. 882.

nje na mnogo prihvatljiviji način nego mnogo trivijalnija istina. U Dizraelijevim očima, kao i u očima mnogo manje poznatih i uvaženih šarlatana posle njega, cela politička igra se igrala među tajnim društvima. Ne samo Jevreji, već svaka druga grupa čiji uticaj nije bio politički organizovan ili koja je bila u opoziciji prema celom društvenom i političkom sistemu, postajala je za njega zakulisna sila. Mislio je 1863. da se osvedočio o borbi između tajnih društava i evropskih milionera; Rotšild je do sada pobeđivao,⁵⁴ ali i da prirodnu jednakost među ljudima i ukidanje imovine proklamuju tajna društva;⁵⁵ čak i 1870. on je mogao ozbiljno da govori o snagama ispod površine i da iskreno veruje da tajna društva i njihovi međunarodni pokretači, Rimska crkva i njene izjave i metode, koji predstavljaju večni sukob između nauke i vere, rade na tome da odrede pravac ljudske istorije.⁵⁶

Dizraelijeva neverovatna naivnost navela ga je da poveže sve te tajne snage sa Jevrejima. Prvi jezuiti bili su Jevreji; onu misterioznu rusku diplomatiju koja uznemirava celu Evropu organizuju i uglavnom nose Jevreji; ona tajna revolucija koja se u ovom trenutku sprema u Nemačkoj a koja će u stvari biti druga i veća reformacija ... potpuno se razvila pod okriljem Jevreja, ljudi jevrejske rase nalaze se na čelu svake (komunističke i socijalističke) grupe. Božji ljudi saraduju sa ateistima; najspretniji zgrtači poseda ulaze u savez sa komunistima, čudna i izabrana rasa dodiruje ruke šljama i nižih kasta Evrope! I sve zbog toga što žele da unište nezahvalno hrišćanstvo koje im duguje čak i ime a čiju tiraniju više ne mogu da izdrže.⁵⁷ U Dizraelijevoj fantaziji svet je postao jevrejski.

U toj čudnoj iluziji je bio anticipiran čak i onaj najingeniozniji od Hitlerovih reklamnih trikova, lozinka tajnog saveza između jevrejskih kapitalista i jevrejskih socijalista. I ne može se poreći da je cela shema, tako maštovita i fantastična, imala sopstvenu logiku. Kada se pode, kao što je Dizraeli radio, od tvrdnje da jevrejski milioneri kroje jevrejsku politiku, kad se uzmu u ozbir uvrede koje su Jevreji vekovima trpeli (što je bilo dosta realno, ali ipak glupo preterivanje jevrejske apologetske propagande), kada se vide česti primeri kako je sin jevrejskog milionera postao vođa radničkog pokreta, a zna se iz iskustva kako su tesno spletene jevrejske porodične veze bile pravilo, Dizraelijeva slika proračunate osvete nad hrišćanskim narodom nije tako neverovatna. Istina je, naravno, bila da sinovi jevrejskih milionera naginju ka levičarskim pokretima upravo zato što njihovi očevi bankari nisu nikada došli u otvoreni klasni sukob sa radnicima. Njima je zato potpuno nedostajala ona klasna svest koju je imao

⁵⁴ *Ibid.*, p. 73. U pismu gospodi Brydges Williams, 21. jula 1863.

⁵⁵ *Lord Georg Bentinck*, p. 497.

⁵⁶ U svom romanu *Lothair*, 1870.

⁵⁷ *Lord Georg Bentinck*.

sin svake obične buržoaske porodice kao nešto sasvim prozaično, dok, s druge strane, i upravo iz istih razloga, radnici nisu gajili ona otvorena ili skrivena antisemitska osećanja koja je svaka druga klasa pokazivala prema Jevrejima kao nešto sasvim razumljivo. Očigledno su levičarski pokreti u svim zemljama nudili jedinu istinsku mogućnost za asimilaciju.

Dizraelijeva postojana naklonost prema tumačenju politike kroz tajna društva zasnivala se na iskustvima koja su kasnije pridobila mnoge manje ugledne evropske intelektualce. Njegovo osnovno iskustvo govorilo je da je mnogo teže izboriti mesto u engleskom društvu nego mesto u Parlamentu. Englesko društvo se u njegovo vreme okupljalo u elegantnim klubovima koji nisu bili partijski opredeljeni. Klubovi, iako su bili izuzetno važni u formiranju političke elite, izbegli su javnoj kontroli. Outsajderu su oni morali zaista izgledati tajanstveni. Bili su tajni utoliko što u njih nije mogao svako da bude primljen. Postajali su tajanstveni jedino kad bi članovi drugih klasa zatražili da budu primljeni i bili ili odbijani ili prihvaćeni posle preteranih, nepredvidivih, naizgled iracionalnih teškoća. Nema sumnje da nikakva politička čast ne može da zameni trijumf koje intimno udruženje privilegovanih može da da. Dizraelijeve ambicije, što je dosta značajno, nisu se smanjile čak ni pred kraj njegovog života, kada je pretrpeo nekoliko političkih poraza, jer je on ostao najjača figura koja je komandovala londonskim društvom.⁵⁸

U svojoj naivnoj uverenosti u vrhunsku važnost tajnih društava, Dizraeli je bio prethodnica onih novih društvenih slojeva koji, rođeni van okvira društva, nikada nisu mogli tačno da razumeju njegova pravila. Našli su se u stanju stvari gde se razlika između društva i politike stalno brisala i gde je, uprkos naizgled haotičnim uslovima, isti uski klasni interes uvek pobeđivao. Outsajder nije mogao a da ne zaključi da je tako izuzetne rezultate postigla svesno osnovana institucija sa konačnim ciljevima. I tačno je da je cela ta društvena igra tražila samo odlučnu političku volju da njenu napola svesnu igru interesa i suštinski nesvrhovitih mahinacija preobrazi u određenu politiku. To se na kratko dogodilo u Francuskoj za vreme Drajfuzove afere i ponovo u Nemačkoj u deceniji pre Hitlerovog dolaska na vlast.

Dizraeli, međutim, nije stajao samo izvan engleskog, već i izvan jevrejskog društva takođe. On je malo znao o mentalitetu jevrejskih bankara kojima se tako duboko divio i bio bi zaista razočaran da je shvatio da ti

⁵⁸ Monypenny and Buckle, *op. cit.* p. 1470. Ova odlična biografija daje korektnu procenu Dizraelijevog trijumfa. Posle citiranja (Tennyson) *In Memoriam*, 64. pevanje, on ovako nastavlja: U jednom smislu Dizraelijev uspeh je bio izvanredniji i potpuniji nego što nageštavaju Tenisonovi stihovi; on se nije samo uspeo političkom lestvicom do najvišeg ranga i postao šaptač prestolu; takođe je osvojio društvo. Dominirao je na večerama i na onim mestima koja bismo mi nazvali salonima Mejfera... a društveni trijumf, što god mislili filozofi o njegovoj pravoj vrednosti, svakako nije bilo manje teško postići jednom prezrenom outsajderu nego politički trijumf, a verovatno je za njegov ukus bio sladi. (str. 1506).

izuzetni Jevreji, mada izuzeti iz buržoaskog društva (oni nikada nisu stvarno pokušali da budu primljeni), dele njegov glavni politički princip: koncentrisanje političke aktivnosti oko zaštite poseda i profita. Dizraeli je u njima video, i time bio impresioniran, samo grupu bez spoljne političke organizacije, čije je članove još uvek povezivala prividna beskrajnost porodičnih i poslovnih veza. Mašta bi mu uvek proradila kad god bi s njima imao posla i sve je dokazano kada su, na primer, deonice Sueckog kanala bile ponuđene engleskoj vladi putem informacije Henrija Openhajma (koji je saznao da egipatski kediv želi da ih proda) i prodaja obavljena uz pomoć četiri miliona funti zajma od Lajonela Rotšilda.

Dizraelijeva rasna ubedenja i teorije o tajnim društvima proizlazili su, kada se sve analizira, iz njegove želje da objasni nešto očigledno tajanstveno i u stvari himerično. Nije mogao da stvori političku realnost od himerične moći izuzetnog Jevrejina, ali je mogao, i to je radio, da pomogne da se himere preobrazu u javne strahove i da se društvo koje se dosađivalo zabavi najopasnijim bajkama.

Sa čvrstinom većine fanatika rase, Dizraeli je sa zadovoljstvom govorio samo o modernom, novatorskom, sentimentalnom principu nacionalnosti.⁵⁹ On je mrzeo političku jednakost, koja je u osnovi nacionalne države, i bojao se za opstanak Jevreja pod tim uslovima. Zamišljao je da rasa može da pruži društveno kao i političko utočište od izjednačavanja. Pošto je poznao plemstvo svoga vremena mnogo bolje nego što je ikada upoznao jevrejski narod, ne iznenađuje što je rasni koncept oblikovao prema aristrokratskom kastinskom konceptu.

Bez sumnje, ti su koncepti društvene povlašćenosti mogli daleko da stignu, ali oni bi imali malog značaja u evropskoj politici da nisu naišli na realne političke potrebe kada su, posle grabeži oko Afrike, mogli da se prihvate iz političkih razloga. Ta spremnost da se veruje u deo buržoaskog društva dala je Dizraeliju, jedinom Jevrejину devetnaestog veka, deo iskrene popularnosti. Na kraju, nije njegova greška što je isti trend koji je bio razlog njegove retko velike sreće konačno doveo do velike katastrofe njegovog naroda.

III: *Između poroka i zločina*

PARIZ JE s pravom nazvan *la capitale du dixneuvième siècle* (Valter Benjamin). Pun obećanja, devetnaesti vek je započeo Francuskom revolucijom, tokom više od stotinu godina bio je svedok uzaludne borbe protiv degeneracije *citoyen* u *bourgeois*, dostigao svoju najnižu tačku u Drajfusovoj aferi i dobio još četrnaest godina bolesničkog predaha. Još uvek je jako-

⁵⁹ *Ibid.*, Vol I, Book 3.

binska privlačnost Klemansoa, francuskog poslednjeg sina revolucije, mogla da dobije Prvi svetski rat, ali slavni vek *nation par excellence* se završavao⁶⁰ i Pariz je, bez političkog značaja i društvenog sjaja, ostavljen intelektualnoj avangardi svih zemalja. Francuska je igrala veoma malu ulogu u dvadesetom veku, koji je počeo, odmah posle Dizraelijeve smrti, grabežom oko Afrike i trkom za imperijalističkom prevlasti u Evropi. Njeno slabljenje je otuda, izazvano delom ekonomskom ekspanzijom drugih nacija, a delom unutrašnjom dezintegracijom, moglo da preuzme oblike i sledi zakone koji su izgledali svojstveni nacionalnoj državi.

Do izvesnog stepena, to što se dogodilo u Francuskoj osamdesetih i devedesetih godina dogodilo se trideset i četrdeset godina kasnije u svim evropskim nacionalnim državama. Uprkos vremenskim razmacima, Vajmarska i austrijska republika imale su istorijski mnogo zajedničkog sa Trećim rajhom, a izvesni politički i društveni obrasci u Nemačkoj i Austriji dvadesetih i tridesetih skoro su svesno sledili uzor francuskog *fin-de-siècle*.

U svakom slučaju, antisemitizam devetnaestog veka dostigao je vrhunac u Francuskoj i bio je poražen zato što je ostao domaća nacionalna stvar bez kontakta sa imperijalističkim trendovima, koji tamo nisu postojali. Glavne crte te vrste antisemitizma pojavile su se ponovo u Nemačkoj i Austriji posle Prvog svetskog rata, a njegov društveni efekat na uvažene jevrejske zajednice bio je skoro isti, iako manje oštar, manje ekstreman, a bilo je mnogo drugih jačih uticaja.⁶¹

Glavni razlog, međutim, što biram salone Fobur Sen-Žermena za primer uloge Jevreja u nejevrejskom društvu, je to što nigde nije postojalo tako veliko društvo ili istinitiji zapis o njemu. Kad je Marsel Prust, i sam polujevrejin, počeo da traga za izgubljenim vremenom, on je zapravo pisao ono što je jedan njegov kritičar-poštovalac nazvao *apologia pro vita sua*. Život ovog najvećeg pisca Francuske dvadesetog veka odvijao se isključivo u društvu; svi događaji su mu se pokazivali onako kako su se reflektovali u društvu i kako su ih te ličnosti preispitivale, tako da refleksije i preispitivanje čine naročitu realnost i građu Prustovog sveta.⁶² Kroz celo

⁶⁰ Yves Simon, *La Grande Crise de la République Française*, Montreal, 1941. p. 20: Duh Francuske revolucije nadživeo je Napoleonov poraz više od jednog veka... Trijumfovao je da bi neprimetno izbledeo tek 11. novembra 1918. Francuska revolucija? Njeni datumi moraju sigurno biti smešteni u 1789-1918.

⁶¹ Činjenica da se izvesna psihološka pojava nije tako oštro javila kod nemačkih i austrijskih Jevreja, delom je posledica toga što je cionistički pokret čvrsto obuzeo jevrejske intelektualce u tim zemljama. Cionizam je u deceniji posle Prvog svetskog rata a čak i u deceniji pre dugovao svoju snagu ne toliko političkom uvidu (i nije proizvodio politička uverenja), koliko kritičkim analizama psiholoških reakcija i socioloških činjenica. Njegov je uticaj uglavnom bio pedagoški i išao je daleko izvan relativno uskog kruga članova cionističkog pokreta.

⁶² Uporedi interesantne primedbe koje je na tu temu dao E. Levinas, L Autre dans Proust u *Deucalion* No. 2, 1947.

Traganje za izgubljenim vremenom ličnost i njena preispitivanja pripadaju društvu, čak i kad se ona povuče u nemu i nekomunikativnu samoću u kojoj je sam Prust konačno nestao kada je odlučio da piše svoje delo. Tamo je njegov unutarnji život, koji je nastojao da sve svetske događaje preobrazu u unutarnje iskustvo, postao nalik na ogledalo u čijoj se refleksiji mogla pojaviti istina. Kontemplator unutarnjeg iskustva sličan je posmatraču u društvu po tome što nema neposredan pristup životu već opaža realnost samo ako je reflektovana. Prust, rođen na rubu društva, kome je ipak s punim pravom pripadao bez obzira što je bio autsajder, širio je to unutarnje iskustvo sve dok ono nije obuhvatilo čitav niz aspekata onako kako su ih svi članovi društva videli i kako su ih reflektovali.

Zaista nema boljeg svedoka toga perioda u kom se društvo potpuno emancipovalo od javnosti i u kom je politika polako postajala deo društvenog života. Pobjeda buržujskih vrednosti nad građaninovim duhom odgovornosti značila je razlaganje političkih tema na njihove bleštave, očaravajuće refleksije u društvu. Mora se dodati da je sam Prust bio istinski eksponent tog društva, jer je bio umešan u oba njegova najpomodnija poroka, koja je on, najveći svedok dejudaizovanog judaizma, spajao u najmračnije poređenje koje je ikad bilo napravljeno u ime zapadnog judaizma⁶³: porok jevrejstva i porok homoseksualnosti, koji su u društvenoj refleksiji i u ličnim preispitivanjima postali zaista veoma slični.⁶⁴

Upravo je Dizraeli otkrio da porok nije ništa drugo do odgovarajuća refleksija zločina u društvu. Ljudsko zlo, ako ga društvo prihvati, menja se iz čina volje u urođeni, psihološki kvalitet koji čovek ne može da bira ili odbacuje, već mu je on dat spolja i njime vlada prinudno kao što droga vlada narkomanom. Asimilovanjem zločina i njegovim pretvaranjem u porok društvo odriče svaku odgovornost i uspostavlja svet fatalnosti u kome se čovek nađe zapleten. Moralistički sud da je zločin svako odstupanje od norme, koji su pomodni krugovi uglavnom smatrali uskim i filistarskim, ipak je više poštovao ljudsko dostojanstvo, iako pokazuje inferiorno poznavanje psihologije. Ako se zločin razume kao neka vrsta fatalnosti, prirodne ili ekonomske, za svakog će se konačno sumnjati da je nekako (posebno) predodređen za njega. Kazna je pravo kriminalca, koje mu je uskraćeno ako (Prustovim rečima) sudije prihvataju i ako su sklonije da oproste ubistvo kod invertita i izdaju kod Jevreja sa razloga izvedenih iz ... rasne predestinacije. To osećanje privlačnosti ubistva i izdaje skriveno je

⁶³ J. E. van Paag, Marcel Proust, Témoin du Judaïsme déjudaizé u *Revue Juive de Genève*, 1937, brojevi 48, 49, 50.

Čudna podudarnost (ili je to više od podudarnosti?) se dogodila u filmu *Crossfire* koji se bavi jevrejskim pitanjem. Priča je uzeta iz knjige Richard Brook, *The Brick Foxhole*, u kojoj je ubijeni Jevrejin iz *Crossfire* bio homoseksualac.

⁶⁴ Za dalje posebno vidi *Cities of the Plain*, I deo, pp. 20-45.

iza takve izopačene tolerancije, jer se za tren oka može preokrenuti u odluku da se likvidiraju ne samo svi stvarni kriminalci, već svi koji su rasno predestinirani da počine izvesne zločine. Takve se promene događaju kad god zakonska i politička mašinerija nije odvojena od društva, tako da društvene mere prodiru u nju i postaju politička i zakonska pravila. Ako se prividnoj širini duha koja izjednačava zločin i porok dozvoli da uspostavi kôd zakona, pokazaće se da je ona neizostavno okrutnija i nehumanija od zakona koji poštuju i priznaju nečiju nezavisnu odgovornost za sopstveno ponašanje, bez obzira na to koliko su oštri.

Fobur Sen-Žermen bio je, kako ga Prust opisuje, u ranom stadijumu razvitka. Prihvatio je invertite jer je osećao privlačnost onoga na šta je gledao kao na porok. Prust opisuje kako se gospodin Šarlis, koji je ranije bio tolerisan, uprkos njegovom poroku, zahvaljujući ličnom šarmu i starom imenu sada uspinje u društvene vrhove. Nije više morao da vodi dvostruki život i da prikriva svoja sumnjiva poznanstva, već je bio podstaknut da ih dovodi u mondenske kuće. Predmeti razgovora koje bi ranije izbegavao ljubav, lepota, ljubomora da neko ne bi posumnjao u njegovu anomaliju, sada su lakomo pozdravljeni u pogledu iskustva, čudnog, tajnog, prefijnenog i monstrozno, na kome je temeljio svoje nazore.⁶⁵

Nešto veoma slično se dogodilo Jevrejima. Pojedinačni izuzeci, Jevreji primljeni u plemstvo, bili su tolerisani i čak dobrodošli u društvu Drugog carstva, ali sada su Jevreji kao takvi postajali sve popularniji. U oba slučaja društvo ni iz daleka nije bilo podstaknuto time što su se predrasude promenile. Ono nije sumnjalo da su homoseksualci kriminalci ili da su Jevreji izdajnici; ono je samo promenilo svoj stav prema zločinu i izdaji. Nevolja sa novom širinom duha, naravno, nije bila u tome što se društvo više nije plašilo invertita, već što se više nije plašilo zločina. Društvo ni najmanje nije sumnjalo u konvencionalni sud. Najskrivenija bolest devetnaestog veka, užasna dosada i opšta zasićenost, prsla je kao čir. Odbačeni i parijski, na koje se društvo pozivalo u škripcu, makar nisu bili, ma kakvi da su, obavijeni dosadom i, ako ćemo verovati Prustovom sudu, jedini su u društvu *fin-de-siècla* još uvek bili sposobni za strast. Prust nas vodi kroz lavirint društvenih veza i ambicija jedino pomoću niti nečije sposobnosti da voli, što je predstavljeno u izopačenoj strasti gospodina Šarlisa prema Morelu, u razornoj predanosti Jevrejina Svana svojoj milosnici i u piščevoj sopstvenoj očajničkoj ljubomori prema Albertini, koja je personifikacija poroka u romanu. Prust je jasno pokazao da on gleda na autsajdere i pridošlice, stanovnike *Sodome et Ghomorre*, ne samo kao na humanije, već kao normalnije ljude.

Razlika između Fobur Sen-Žermena, koji je iznenada otkrio privlačnost Jevreja i invertita, i gomile koja viče *Smrt Jevrejima* bila je ta što se sa-

⁶⁵ *Cities of the Plain*, II deo, poglavlje III.

loni još uvek nisu otvoreno udružili sa zločinom. To znači da oni sa jedne strane još uvek nisu želeli da aktivno učestvuju u ubijanju, a sa druge su otvoreno priznavali antipatiju prema Jevrejima i strah od invertita. Ishod je bila tipična dvosmislena situacija u kojoj novi članovi ne mogu otvoreno da priznaju svoj identitet, a ipak ne mogu ni da ga sakriju. Iz takvog stanja je izrasla komplikovana igra izlaganja i prikrivanja, polupriznanja i lažljivih izvrtanja, preterane poniznosti i preterane drskosti, a to su sve bile posledice situacije u kojoj čoveku sâmo njegovo jevrejstvo (ili homoseksualnost) može da otvori vrata ekskluzivnih salona, čineći njegovu poziciju istovremeno krajnje nesigurnom. U toj dvosmislenoj situaciji, jevrejstvo je za pojedinačnog Jevrejina odjednom postalo fizička mrlja i tajanstvena lična privilegija, obe sadržane u rasnoj predestinaciji .

Prust naširoko opisuje kako društvo, stalno tražeći čudno, egzotično, opasno, na kraju poistovećuje prefinjeno sa čudovišnim i sprema se da prihvati čudovišnost stvarnu ili izmišljenu kao one čudne, neobične predstave koje su davali ruski ili japanski glumci ⁶⁶; ofarban, trbušast, čvrsto zakopčan lik [invertita] podsećao je čoveka na kutiju egzotičnog i nejasnog porekla iz koje hlapi čudan miris voća gde sama pomisao da se ono kuša ume da uznemiri srce ;⁶⁷ genijalni čovek od koga se očekuje da zrači utisak natprirodnog i oko koga će se društvo okupljati kao oko stola koji se miče da nauče tajnu Beskonačnog .⁶⁸ U atmosferi ovog prizivanja duhova jevrejski džentlmen ili turska dama mogli su da se pojave kao da su zaista stvorenja prizvana naporom medijuma .⁶⁹

Očigledno, ulogu egzotičnog, neobičnog i čudovišnog nisu mogli da igraju oni pojedinačni Jevreji izuzeci koji su skoro čitav vek bili prihvatani i tolerisani kao strani skorojevići i čijim prijateljstvom niko nije sanjao da će se ponositi .⁷⁰ Mnogo bolje su naravno odgovarali oni koje nikada niko nije upoznao, koji u prvom stepenu asimilacije nisu bili poistovećivani sa jevrejskom zajednicom i koji je nisu predstavljali, jer bi takvo poistovećivanje sa dobro znanim telima strogo ograničilo društvenu fantaziju i očekivanja. Oni koji su, kao Svan, imali bezmeran dar za društvo i uopšte ukus, bili su prihvaćeni; ali su sa mnogo entuzijazma prigrljeni oni koji su, kao Bloš, pošto je pripadao ne mnogo uvaženoj porodici [i] morao da podnese, kao na dnu okeana, bezmerni pritisak onog što su na njega navalili ne samo hrišćani na površini već i svi oni lažovi, posrednici iz jevrejskih kasta koje su bile nadređene njegovoj, a one su sve sa zadovoljstvom udarale po kasti koja je trenutno bila ispod nje . Voljnost

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Le côté de Guermants*, I deo, poglavlje I.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

društva da primi potpuno strane i, kako je ono mislilo, potpuno poročne elemente, skratila je uspon za nekoliko generacija kroz koje je trebalo da pridošlice probijaju svoj put izlaska na otvoreno uspinjući se od jedne jevrejske porodice do druge.⁷¹ Nije bilo slučajno što se to dogodilo ubrzo nakon što je domaća francuska jevrejska zajednica, tokom Panamskog skandala, ustuknula pred preduzumljivošću i beskrupuloznošću nekih nemačkih Jevreja-avanturista; pojedinačni izuzeci, sa ili bez titule, koji su više nego ikada tražili društvo antisemitskih i monarhističkih salona, gde su mogli sanjariti o dobrim starim danima Drugog carstva, našli su se u istoj kategoriji sa Jevrejima, koje oni nikada ne bi pozvali u svoje kuće. Ako je jevrejstvo kao izuzetnost bilo razlog prihvatanja Jevreja, onda je društvo više volelo one koji su jasno bili čvrsta gomila, iznutra homogena i krajnje različita od ljudi koji mimo njih prolaze, koji još nisu postigli isti stepen asimilacije kao njihova braća skorojevići.⁷²

Iako je Bendžamin Dizraeli još uvek bio jedan od onih Jevreja koji su prihvaćeni u društvu jer su izuzeci, njegovo sekularizovano predstavljanje sebe kao izabranog čoveka izabrane rase naznačilo je linije duž kojih je trebalo da se razvija samospoznaja Jevreja. Da to, fantastično i sirovo kakvo je bilo, nije tako čudno nalik na ono što je društvo očekivalo od Jevreja, Jevreji ne bi nikada mogli da igraju svoje nejasne uloge. Nisu, naravno, oni usvojili Dizraelijeva uverenja ili svrhovito razrađena prva bojažljiva izopačena samotumačenja svojih pruskih prethodnika s početka veka; najviše je njih bilo u blaženom neznanju o celoj jevrejskoj istoriji. Ali gde god su Jevreji bili obrazovani, sekularizovani i asimilovani pod nejasnim društvenim i državnim prilikama u Zapadnoj i Srednjoj Evropi, oni bi gubili onu meru političke odgovornosti koju je nosilo njihovo poreklo a koju su jevrejski uglednici već bili osetili, premda u obliku privilegija i vlasti. Jevrejsko poreklo, bez religiozne i političke konotacije, svuda je postalo psihološki kvalitet, bilo je promenjeno u jevrejstvo, i od tada se moglo posmatrati samo u kategorijama vrline ili poroka. Ako je tačno da jevrejstvo bez predrasude koja ga smatra zločinom ne bi moglo da se izopači u zanimljiv porok, istina je takođe da su takvo izopačavanje omogućili oni Jevreji koji su jevrejstvo smatrali urođenom vrlinom.

Asimilovanoj jevrejskoj zajednici su prigovarali da se otudila od judaizma i često se misli da je konačna katastrofa do koje je došlo patnja besmislena koliko i užasna, pošto je izgubila staru vrednost mučeništva. Ovaj argument previda činjenicu da je, što se starih načina vere i života tiče, otuđenje bilo podjednako očigledno i u istočnoevropskim zemljama. Ali stalno gledati na Jevreje Zapadne Evrope kao dejudaizovane je

⁷¹ *A l'ombre des jeunes filles en fleurs*, II deo, *Noms de pays: le pays*.

⁷² *Ibid.*

pogrešno iz drugog razloga. Prustova slika, nasuprot svim previše očigledno zainteresovanim izrazima zvaničnog judaizma, pokazuje da činjenica jevrejstva po rođenju nikad nije igrala tako odlučujuću ulogu u privatnom životu i svakodnevnoj egzistenciji kao među asimilovanim Jevrejima. Jevrejski reformator koji je promenio nacionalnu religiju u versku pripadnost, sa shvatanjem da je religija privatna stvar, jevrejski revolucionar koji je težio da bude građanin sveta da bi se oslobodio jevrejske nacionalnosti, obrazovani Jevrejin, čovek na ulici a Jevrejin kod kuće – svi su oni uspeali da pretvore nacionalni kvalitet u privatnu stvar. Rezultat je bio taj da su njihovi privatni životi, njihove odluke i osećanja, postali sam centar njihovog jevrejstva. I što je više činjenica jevrejskog rođenja gubila svoj religiozni, nacionalni i društveno-ekonomski značaj, to su opsesivniji Jevreji postajali; Jevreji su time bili opsednuti kao možda nekom fizičkom manom ili prednošću, i ogrezli u to kao u porok.

Prustova urođena predispozicija nije drugo do ova lična, privatna opsesija koju je tako visoko cenilo društvo u kom su uspeh ili propast zavisili od činjenice jevrejstva po rođenju. Prust je to zamenio rasnom predestinacijom, jer je on video i ocrtao samo društveni aspekt jevrejstva i lično preispitivanje. A istina je da je dobrom posmatraču ponašanje jevrejske klike pokazalo istu onu opsesiju kao i načini ponašanja invertita. I jedni i drugi su se osećali ili superiorno ili inferiorno, ali u svakom slučaju s ponosom različiti od drugih normalnih bića; i jedni i drugi su verovali da je njihova različitost prirodna činjenica stečena rođenjem; i jedni i drugi su stalno prosuđivali ne ono što rade, već ono šta jesu; i jedni i drugi se, konačno, uvek kolebali između takvog apologetskog držanja i iznenadnih provokativnih tvrdnji da su elita. Kako je njihov društveni položaj bio uvek po prirodi zaleđen, niko od njih nije mogao da pređe iz jedne grupe u drugu. Potreba da se negde pripada postojala je i kod drugih članova društva – pitanje nije kao za Hamleta, biti ili ne biti, već pripadati ili ne pripadati⁷³ ali ne u istoj meri. Društvo koje se razjedinilo u grupe i nije više trpelo autsajdere, Jevreje ili invertite kao ličnosti već samo zbog posebnih okolnosti u kojima su primani, izgledalo je kao otelovljenje klanova.

Svako društvo zahteva od svojih članova izvestan stepen glume, sposobnost da prikažu, da predstave i da glume ono što zapravo jesu. Kada se društvo razjedinilo u grupe, takve zahteve ne postavlja više pojedinac, nego članovi grupe. Ponašanje se tada proverava prećutnim zahtevima, a ne ličnim sposobnostima, baš kao što se glumčeva igra mora uklapati u skup svih drugih uloga u komadu. Saloni Fobur Sen-Žermena sastojali su se od takvih grupa od kojih je svaka predstavljala krajnji obrazac ponašanja.

⁷³ *Cities of the Plain*, II deo, poglavlje III.

Uloga invertita je bila da pokažu svoju nenormalnost, Jevreja da predstavljaju crnu magiju (prizivanje duhova), umetnika da manifestuju još jedan oblik dodira natprirodnog sa nadljudskim, aristokrata da pokažu da oni nisu kao običan (buržujski) narod. Uprkos njihovom klanovskom pripadanju, tačno je da su sve ove pridošlice, kao što je Prust primetio, da bi se spasle u danima opšte propasti kada se većina okupljala oko žrtve, kao što su se Jevreji okupljali oko Drajfusa , izbegavale odnose sa svojim sunarodnicima. Razlog je bio to što je sve znake razlikovanja određivala samo zajednica grupa, tako da su Jevreji ili invertiti osetili da će izgubiti svoj različiti karakter u društvu Jevreja ili invertita, u kom bi jevrejstvo ili homoseksualnost bili najprirodnija, najnezanimljivija i najbanalnija stvar na svetu. Isto to je, međutim, važno i za njihove domaćine, kojima je takođe bio potreban skup drugačiji od njih pred kojim su mogli biti različiti, nearistokrati koji će se diviti aristokratima kao što su se ovi divili Jevrejima ili homoseksualcima.

Iako te grupe u sebi nisu imale čvrstine i razbijale su se čim oko njih nije bilo članova druge grupe, njihovi su članovi koristili tajanstveni jezik znakova kad god bi im bilo potrebno nešto čudno čime bi jedni druge prepoznali. Prust naširoko izlaže važnost takvih znakova, naročito za pridošlice. Dok su, ipak, invertiti, majstori u jeziku znakova, bar imali realnu tajnu, Jevreji su koristili taj jezik samo da bi stvorili očekivanu atmosferu tajanstvenosti. Njihovi su znakovi tajanstveno i smešno pokazivali nešto opštepoznato: da u ćošku salona princeze te i te sedi još jedan Jevrejin koji ne sme otvoreno da prizna svoj identitet, ali koji bez ovog besmislenog svojstva ne bi nikada mogao da stigne do tog ćoška.

Važno je istaći da se novo mešovito društvo s kraja devetnaestoga veka, kao i prvi jevrejski saloni u Berlinu, opet okupilo oko plemstva. Aristokratija do tada nikako nije izgubila svoju žudnju za kulturom i radoznalost za nove primerke ljudskog roda , ali je zadržala stari prezir prema buržoaziji. Poriv za društveno razlikovanje bio je njen odgovor na političku jednakost i na gubitak političkog položaja i privilegija potvrđen proglašavanjem Treće republike. Posle kratkog i veštačkog uspona pod Drugim carstvom, francuska aristokratija se održavala samo društvenom pripadnošću klanovima i napola mrzovoljnim pokušajima da sačuva više položaje u vojsci za svoje sinove. Mnogo jače od političke ambicije bilo je napadno omalovažavanje uzora srednje klase, što je nesumnjivo bio jedan od najjačih motiva za prijem pojedinaca i čitavih grupa ljudi koji su pripadali društveno neprihvatljivim klasama. Isti motiv koji je sprečio pruske aristokrate da se nađu u društvu sa glumcima i Jevrejima, u Francuskoj je konačno doveo do društvenog prestiža invertita. Srednja klasa, s druge strane, nije stekla društveno samouvažavanje, iako se u međuvremenu dokopala bogatstva i vlasti. Odsustvo političke hijerarhije u nacionalnoj

državi i pobjeda jednakosti učinile su društvo potajno snažnije hijerarhizovanim što se ono naizgled više demokratizovalo.⁷⁴ Pošto je princip hijerarhije bio otelovljen u ekskluzivnim društvenim krugovima Fobur Sen-Žermena, sva društva u Francuskoj oponašala su te osobine sa manjim ili većim varijacijama, manje ili više kao karikaturu društva Fobur Sen-Žermena koje se katkad pretvaralo... da prezire, ma koji položaj ili političke ideje njegovi članovi zastupali. Aristokratsko društvo je bilo stvar prošlosti samo spolja; ono je zapravo prožimalo celu društvenu zajednicu (i ne samo francuskog naroda) time što je predstavljalo ključ i azbuku pomodnog društvenog života.⁷⁵ Kada je Prust osjetio potrebu za *apologia pro vita sua* i preispitao sopstveni život proveden u aristokratskim krugovima, on je dao analizu društva kao takvog.

Sušтина uloge Jevreja u tom *fin-de-siècle* društvu sastoji se u tome što je upravo antisemitizam Drajfusove afere otvorio Jevrejima vrata društva, dok je kraj afere, ili bolje otkriće Drajfusove nevinosti, stavilo tačku na njihovu društvenu slavu.⁷⁶ Drugim rečima, bez obzira na to šta su Jevreji mislili o sebi ili o Drajfusu, oni su mogli da igraju ulogu koju im je društvo nametnulo samo dotle dok je to isto društvo bilo uvereno da oni pripadaju rasi izdajnika. Kada je otkriveno da je izdajnik prilično glupa žrtva jedne obične nameštaljke i kada je ustanovljena nevinost Jevreja, društveno interesovanje za Jevreje splasnulo je brzo kao i politički antisemitizam. Na Jevreje se opet gledalo kao na obične smrtnike i oni su pali u beznačajnost iz koje ih je izmišljeni zločin jednoga od njih svojevremeno uzdigao.

U suštini je to bila ista vrsta društvene slave koju su Jevreji Nemačke i Austrije uživali u mnogo žešćim okolnostima odmah posle Prvog svetskog rata. Tada je njihov izmišljeni zločin bio da su oni krivi za rat, zločin koji se, ne više identifikovan kao pojedinačni čin jednog čoveka, ne može opovrgnuti, tako da je ocena gomile o jevrejstvu kao zločinu ostala neuzdrmana, a društvo je moglo i dalje da se ushićuje svojim Jevrejima do samog kraja. Ako ima ikakve psihološke istine u teoriji žrtvenog jagnjeta, ona je posledica ovakvog društvenog stava prema Jevrejima; jer kad je antisemitski zakon naterao društvo da izbací Jevreje, ovi filosemiti su osetili da treba da se pročiste od tajnih poroka, da se očiste od ljage koju su misteriozno i nevaljalo voleli. Ova psihologija, svakako, teško da objašnjava zašto su obožavaoci Jevreja konačno postali njihove ubice i čak

⁷⁴ *Le côté de Guermants*, II deo, poglavlje II.

⁷⁵ Ramon Fernandez, *La vie sociale dans l'oeuvre de Marcel Proust*, u *Les Cahiers Marcel Proust*, br. 2, 1927.

⁷⁶ Ali to je bio trenutak kada je iz posledica Drajfusovog slučaja izrastao antisemitski pokret uporedo sa brojnijim pokretom za proboj Izraelićana u društvo. Političari nisu pogrešno mislili da će otkriće sudske greške naneti fatalan udarac antisemitizmu. Ali makar privremeno društveni antisemitizam je, naprotiv, bio njome pojačan i razdražen. Vidi *The Sweet Cheat Gone*, poglavlje II.

se može nagadati jesu li se oni isticali među onima koji su vodili fabrike smrti, mada je procenat pripadnika takozvanih obrazovanih klasa među stvarnim ubicama zapanjujući. Ali ona objašnjava upravo neverovatnu ne-lojalnost baš tih slojeva društva koji su Jevreje najprisnije poznavali i bili najviše oduševljeniji i očarani svojim jevrejskim prijateljima.

Što se tiče Jevreja, za njih je preobražaj zločina judaizma u pomodni porok jevrejstva bio kranje opasan. Jevreji su pokršta vanjem mogli da se spasu judaizma; od jevrejstva se nije moglo pobeći. Zločin, štaviše, može da stigne kazna; porok se samo može istrebiti. Intrpretacija činjenice jevrejskog rođenja, koju je dalo društvo, i uloga koju su Jevreji igrali u okviru društvenog života, blisko su povezani sa katastrofalnom temeljitošću sa kojom su antisemitske zamisli mogle da se sprovedu. Nacistički tip antisemitizma imao je korena u tim društvenim uslovima koliko i u političkim prilikama. No, iako je koncept rase imao druge i mnogo konkretnije političke svrhe i funkcije, pristup jevrejskom pitanju u njegovom najiskrenijem vidu dugovao je mnogo od svog uspeha društvenom fenomenu i uverenjima koja su praktično predstavljala pristanak javnog mnjenja.

Odlučujuće snage u jevrejskom lakovernom putovanju u centar bure događaja bez sumnje su bile političke; ali reakcije društva na antisemitizam i psihološki odrazi jevrejskog pitanja u pojedincu imali su neke veze sa posebnom okrutnošću, sa organizovanim i proračunatim napadom na svaku ličnost jevrejskog porekla, što je već bila karakteristika antisemitizma Drajfusove afere. Taj strašću voden lov na Jevrejina uopšte, na Jevrejina svuda i nigde, ne može se razumeti ako se istorija antisemitizma posmatra kao entitet po sebi, kao čisto politički pokret. Društveni činioци nerazjašnjeni u političkoj ili ekonomskoj istoriji, skriveni ispod površine događaja, koje istoričari nisu uopšte primetili i koje su zabeležile samo prodornije i strasnije moći pesnika ili romansijera (ljudi koje je društvo odvelo u očajničku napuštenost i osamljenost *apologiae pro vita sua*), promenili su tok koji bi čisto politički antisemitizam uzeo da je bio prepušten sebi, a što bi moglo da rezultira donošenjem antijevrejskih zakona i čak masovnim izgonom ali ne baš masovnim uništenjem.

Otkad su Drajfusova afera i njena politička pretnja pravima francuske jevrejske zajednice stvorile društvenu situaciju u kojoj su Jevreji uživali dvosmislenu slavu, antisemitizam se pojavio u Evropi kao nerazmrsiva mešavina političkih motiva i društvenih elemenata. Društvo je na jak antisemitski pokret uvek prvo reagovalo sa izrazito povećanom naklonošću prema Jevrejima, tako da je Dizraelijeva primedba da nema rase u ovom sadašnjem vremenu ... koja toliko mnogo očarava i fascinira i podiže i oplemenjuje Evropu kao jevrejska, postala delimično tačna u opasnim vremenima. Društveni filosemitizam uvek se završavao dodavanjem

političkom antisemitizmu tog misterioznog fanatizma bez čega bi antisemitizam teško mogao da postane najbolja parola za organizovanje masa. Svi *déclassés* kapitalističkog društva konačno su bili spremni da se ujedine i da stvore sopstvene masovne organizacije; njihova propaganda i njihova privlačnost počivale su na tvrdnji da će društvo koje se pokazalo voljno da u samu svoju strukturu inkorporira zločin u obliku poroka od sada biti spremno i da se očisti od poročnosti, otvoreno priznajući kriminalce i javno čineći zločine.